

İSMAİL GASPIRALI'NIN “AKGÜL DESTESİ” ADLI BİYOGRAFİK ESERİ

Yavuz AKPINAR

Özet

İsmail Gaspiralı'nın şimdiye kadar yeniden yayımlanmayan, araştırmacıların da dikkatini çekmeyen eserlerinden biri de Akgül Destesi'dir. Tercüman gazetesinde 1905-1907 yılları arasında tefrika edilen bu eserde, Rusya Türklerinin modernleşmesinde önemli rol oynayan aydınların kısaca biyografileri verilmiş, onların bu hareketteki yerleri ve etkileri ana hatlarıyla açıklanmıştır.

Makalede İsmail Gaspiralı'nın Akgül Destesi'nde modernleşme problemine bakışı, Rusya'da modern Türk edebiyatının ortaya çıkışı hakkındaki görüşleri, onun bu hareketlerin öncülerini nasıl değerlendirdiği incelenmiş ve eserin tam metni açıklamalarla okuyuculara sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *İsmail Gaspiralı, Rusya Müslümanları, Rusya Türklerinin modernleşmesi, Rusya Türklerinin modern edebiyatı, Tercüman gazetesi, Rusya Türk aydınlarının biyografileri.*

The Biographic Work of Ismail Gaspiralı: “Akgül Destesi”

Abstract

One of the unreprinted and escaped from the attention of the researchers' work of Ismail Gaspiralı is “Akgül Destesi” (Sheaf of White Flowers). In the work that printed as serial between 1905-1907 in the daily newspaper Tercuman the biographies of the intellectuals who played great role in the modernization of the Turks who lived in Russia, also the personal duties and influences of these intellectuals have been given by highlights.

In this academic paper the personal point of views of Ismail Gaspiralı in the problems of the modernization and his ideas in the emergence modern Turkish literature in Russia, and the

evaluation of him on the pioneers of the said literary movement have been examined in this research and full text of the work has been submitted to the attention of the readers.

Key words: *Ismail Gaspiralı, Muslims in Russia, Modernization of Turks in Russia, Modern Literature of Turks Live in Russia, Daily Newspaper Tercuman, Biographies of Turkish intellectuals live in Russia.*

Ismail Gaspiralı'nın zamanında *Tercüman* gazetesinde yayımlanıp daha sonra çok az araştırmacı tarafından dikkate alınan ve aslında önemi anlaşılmamış eserlerinden biri de *Akgül Destesi* adlı, 10 tefrika devam eden biyografik yazıdır.¹ Eserin 10. tefrikada tamamlanmadığı, eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yazı serisinin sadece birincisinde *Akgül Destesi* adı kullanılır; ikincisinden itibaren ise bu eserin niteliğini daha açık ifade eden *Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri* başlığı görülür. Daha kısa olduğu için biz de bu makalede *Akgül Destesi*'ni kullanmaya tercih ettik.

Yazı dizisi 30 Dekabr 1905 (13 Ocak 1906, No: 110) tarihli *Tercüman*'da başlar, farklı aralıklarla 1 İyun 1907 (13 Haziran 1907, No: 43) tarihine kadar devam eder. "İsmail" imzasıyla yayımlanan ilk tefrika, ön söz olarak niteleyebileceğimiz, eserin amacını ve konusunu açıklayan kısa bir yazıdan ibarettir. Daha sonraki tefrikalarda yazar, imzasını tekrarlamaya lüzum görmez.

Bu "ön söz"de İsmail Bey, eserinin mahiyetini ve kimler hakkında bilgi vereceğini açıklarken "Rusya Müslümanlarının" (aslında tamamen Türklerden söz ediyor; ama, biz yine de onun kullandığı tabiri değiştirmedik) modernleşmesini veya XIX. yy.ın sonlarında geçirdikleri değişimi, kıştan sonra baharın gelmesiyle donmuş tabiatın yeniden canlanmasına benzetir; baharı ilk müjdeleyenlerin "Akgüller" yani kardelen çiçekleri olduğunu açıklar. Bu "Kardelenler", Rusya Müslümanlarının millî hayatındaki yeniden canlanmanın belirtisi ve müjdecisi olan şahsiyetlerdir; o dönemde topluma ümit vermiş ve örnek olmuşlardır. Bunlar arasında Kayyum Efendi Nasirof [Nasirî], Şıhabüddin Mercanî, Hasan Bey Melikof [Zerdabî], Ahmed El-Hadi [Maksudî], Rızaeddin [Fahreddin], Tahirî [Şakircan Tahirî], Neriman Bey [Nerimanof], Mecid Bey [Sultan Mecid Ganizade], Reşit Efendi [Abdürreşit İbrahimof], Ataullah Efendi [Ataullah Beyazıdof], Muhammet Fatih Efendi [Fatih Kerimî], Fırkat Efendi Ferganî'nin [Zakircan Furkat] isimlerini sıraladıktan sonra "gayrı ve gayrı" diyerek daha başkalarının da olduğunu belirtir ama, isimlerini vermez. İkinci tefrikanın başında bunlara Mirza Fethali Ahundof'u da ekler. "Ön söz"de adlarını saymadığı hâlde bu yazı serisinde Hayrulla Efendi Osmanof, Abdüsselam Efendi Ahundzade, Muhammet Zahir Bigiyev, Molla Sabircan Efendi, Ahund Yusuf Talıbzade'nin biyografilerine de yer verdiği görülür.

Elinde yeterli bilgi olmadığı için M. F. Ahundzade'den söz etmediğini açıklar. Kayyum Nasirî'nin de hakkında geniş bilgi elde edemediğinden kısa bir biyografisini verir; ama, *Tercüman* gazetesinin değişik yıllarında hem Ahundzade'den hem de

¹ Bu eserden Cafer Seydahmet Kırimer kısaca söz eder. Gaspiralı'nın biyografisini veya Rusya Müslümanlarının modernleşme hareketini ele alan birçok araştırmada ise bu eserden söz edilmez.

Kayyum Nasirî'den zaman zaman söz etmiş, bunların eserleri hakkında bilgiler, haberler yayımlamıştır. (Özkaya 2009)

Herhangi bir sebep bildirmediği hâlde Hasan Bey Melikof, Tahirî [Şakircan Tahirî], Ataullah Efendi [Beyazıdof], Fırkat Efendi Ferganî [Zakircan Furkat] gibi şahsiyetlerin biyografilerine de yer vermemiştir. Belki de bu şahıslar hakkında bilgi temin edemedi veya yazı serisi tamamlanamadığı için söz konusu biyografiler eksik kaldı.

İsmail Bey 1 İyun 1907 (13 Haziran 1907) tarihli (Sayı: 43) *Tercüman*'da, *Akgül Destesi*'nin 10. tefrikasının sonunda "Geçen sene gazetemizde işbu serlevha ile maarif ve edebiyat-ı millîyeye hizmet eden zevat-ı kiramın muhtasar tercümelere ile resimleri derc ediliyor idi. Bu tercümelere yavaş yavaş devam edilecektir ve ahirisi risale suretinde dahi çıkacaktır." şeklinde bir açıklamada bulunur. Buradan eseri tamamlamak ve hatta kitap şeklinde bastırmak istediği anlaşılmaktadır; ama, buna rağmen yazı serisi devam etmemiş; M. F. Ahundzade ve Kayyum Nasirî hakkındaki kısa bilgileri bir tarafa bırakacak olursak *Akgül Destesi*'nde ancak 12 kişinin biyografisi yer almıştır.

Yazar, kendisinin de 25 yıldan beri bu "Kardelenler"le ilişki içinde olduğunu bildirek Rusya Müslümanlarının ulusal "terakkisi" ve "maarifî" adına bu kişilerin eserlerini yâd edeceğini ve resimlerini de basarak millete sunacağını açıklar. Modernleşmeye öncülük eden şahsiyetleri "Kardelen" olarak adlandırması, hatta bunların içinde kadınlardan da söz etmesi 1901'de yazdığı "Medadi-yi Temeddün-i İslamiyân-ı Rus" adlı makalesinde de dikkati çeker: "Erlere nispeten daha ziyade geride kalmış Müslimeler arasında dahi fikir ve temeddün eserleri hiss olunuyor. Delil isterseniz birçok delilim yoktur. Kış ahirinde, kar tübinde yetişen "Akçiçek" vardır; biliyorsunuz ya; kar tübinden baş götüren bu çiçek, yaz olduğuna delil değil ise de, yaz başı yakın olduğuna mutlak bir işarettir. İşte tam bu gibi bazı işaretler vardır. Bundan yirmi beş sene mukaddem, zamanca tahsil görmüş bir hanımımız var idi ki bir gazetecimiz olan Hasan Bey'in² zevce-i muhteremesidir. Şimdi böyle hanımların belki yirmisi mevcuttur." (Gaspıralı 1901)

İsmail Bey, *Akgül Destesi*'nin ikinci tefrikasının başında "Edebiyat ve diyanet her milletin iki büyük hazinesidir. Dünyevî ve uhrevî faydalarını, her millet şu hazinelerden alır." dedikten sonra edebiyatsız bir milletin ilkel topluluklardan sayıldığını söyler. Elbette Onun "edebiyat" kelimesini "topluma yararlı yazılı eserlerin tümü" denilecek kadar geniş anlamda kullandığını da hatırlatmamız gerekir. (Gaspıralı 2008)

Yazının devamında yeni edebiyatımıza ve ulusal dilimize ilk önce hizmet edenler Kafkasya'da Mirza Fethali Ahundof [Ahundzade] ve Kazan'da Abdulkayyum Nasirof [Nasirî] idi derken her şeyden önce Rusya Müslümanlarını (Türklerini) tek bir "millet" olarak gördüğü açıktır. İsmail Bey'e göre Kırım, İdil-Ural, Kafkasya veya Türkistan Türklerinin hepsi "tek millet; yani Türk milleti"dir. Bu millet, aradan uzun zaman geçtiği ve uzak coğrafyalarda ayrı ayrı yaşadığı için, birbirinden uzaklaşmıştır. Bu

² Azerbaycan Türklerinden 1875'te *Ekinçi* gazetesini neşreden Hasan Bey Melikzade Zerdabî'nin eşi Hanife Zerdabî.

yüzden onların dilleri ve kültürleri de bir dereceye kadar farklılaşmıştır; ama, dinleri olan Müslümanlık onları bir çatı altında toplamaktadır. XIX. yy.ın ortalarında kendisini iyice hissettirmiş olan modernleşme zorunluluğu (Batı medeniyetinden ihtiyaç duyulan bilim ve teknolojinin alınması), bu “kavmin” dağınık parçalarını modern bir “ulus” olarak birleştirmeye vesile ve fırsat olacaktır. Bu kültürel birleşmenin, bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için de bütün Türk yurtlarında, aynı öğretim usulleri (usul-i cedid) uygulanmalı, tek “edebî dil” kullanılmalı ve tek bir modern kültür (dolayısıyla tek bir “edebiyat”) oluşturulmalıdır.

Bu sebeplerle yukarıda “yeni edebiyatımıza ve ulusal dilimize ilk hizmet edenler” derken Türk kavimleri ve lehçeleri arasında bir ayırım gözetmediğini, coğrafya farklılıklarına önem vermediğini görüyoruz. Bu açıdan bakılınca Rusya Müslümanları arasında modernleşmenin ilk iki temsilcisinden biri olarak “Kafkasya”da (O dönemde Kafkasya’nın birçok bölgesinde Türkler yaşıyordu.) Mirza Feth Ali Ahunzade’den (1812-1878) ve onun komedilerinden söz etmesi boşuna değildir. M. F. Ahundzade 1850’den itibaren altı komedi yazar. Rus sansürü bu komedilerin basılmasını geciktirince, o arada yazdığı bir modern hikâyeyi de bunlara ekleyerek hepsini 1859’da Tiflis’te *Temsilât* adı altında bastırır. Diğer yandan 1850’den itibaren çeşitli süreli yayınlarda komedilerinin bazılarını Rusça olarak neşreder ve aynı şekilde komedilerin bir kısmı Türkçelerinden çok daha önce Rusça sahnelenir. Ahundzade aynı zamanda pozitif, demokratik düşüncenin, tenkit fikrinin Doğu’daki ilk temsilcilerindendir. Dolayısıyla İsmail Bey’in Azerbaycan Türklerinden M. F. Ahundzade’yi, Kayyum Nasirî (1825-1902) ile birlikte Rusya Türklerinin modern edebiyatının öncüsü olarak göstermesi tarihî gerçekliğe tamamen uygundur.

İsmail Bey, “Mebadi-yi Temeddün-i İslamiyân-ı Rus” (Gaspralı 2004: 251-272) adlı makalesinde Ahundzade ve Kayyum Nasirî’den kısaca söz ettiği gibi Rusya Müslümanları arasında matbaacılık faaliyetlerinden, yayımlanan kitaplardan da geniş bir şekilde bahseder. Onun “Rusya’da Matbuat ve Neşriyat-ı İslamiye” (Gaspralı 2004: 245-250), “Kadimcilik ve Cedidçilik” (Gaspralı 2004: 273-286) gibi birçok yazısında Rusya Müslümanlarının modernleşmesi; kadimcilik-ceditçilik tartışmaları, modern edebiyatlarının oluşması; ilk bilim ve ders kitaplarının yazılması; usul-i cedit okulların açılması; gazete ve dergilerin yayımlanması; tiyatro eserlerinin sahnelenmesi vs. gibi modernleşme hareketlerinden sık sık söz edilir. Gaspralı’nın bu tarz makaleleri, Rusya Müslümanlarının modernleşme tarihi ve modern kültürlerinin oluşumunu açıklaması bakımından büyük değer taşır. *Akgül Destesi*, İsmail Bey’in yukarıdaki makalelerini tamamlar niteliktedir.

Akgül Destesi’nde medrese kaynaklı aydınların bir hayli olduğu (10 kişi), Rus okullarından yetişenlerin ise (3 kişi) çok daha az olduğu dikkati çeker. Bu durumu İsmail Bey “Mebadi-yi Temeddün-i İslamiyân-ı Rus” adlı makalesinde şöyle açıklar:

“Muharrirler millî medreselerde yetişmiş ve kendileri talep ederek malûmât-ı fenniye kesbetmiş “genç mollalardır” gimnaziya³ ve darülfünun görmüş gençlerimizin edebiyat-ı milliyeye hizmetleri şimdye kadar görülmemiştir. Mollalar, hayli adım atıkları hâlde, bunlar birinci adım efkârında bulunuyorlar. Teessüflü bu hâlin hikmeti pek sadedir: Ziyalı, malûmatlı Müslümanlar, Rusça, Frenkçe bilirler;

³ Gimnaziya: Rusya’da çarlık döneminde klasik dillerin de okutulduğu orta seviyeli okul; lise, kolej.

doktorluk, mühendislik, madencilik, avukatlık ederler; lâkin, millî lisan ve kitabetten mahrumdurlar! Ziyalı bir Rus yoktur ki Rusça yazı yazmasın; ziyalı bir Nemse, Polak [Leh, Polonyalı] ya Gürcü, Ermeni yoktur ki kitabet-i millîyesini [ulusal dilinde yazı yazmasını] bilmesin. Bu hâl, yalnız bizlere mahsustur. (Gaspıralı 2004: 254-255)

Onun bu makalesinde medreselileri ön plana çıkarması, Rus okullarından yetişenleri sert bir şekilde eleştirmesi yanlış anlaşılmalıdır. Unutmamalı ki modernleşme hareketlerinin merkezinde bulunan ve onu yönlendirenlerin başında kendisi gelmektedir ve Rus okullarından yetişmiştir. Hasan Bey Zerdabî, S. Mecid Ganizade, N. Nerimanof da entelektüel birikimlerini Rus okullarına borçludurlar. Aynı şekilde başlangıçta medrese tahsilli olsalar da M. F. Ahundzade, Kayyum Nasirî, Rızaeddin Fahreddin, Ahmed Hadi Maksudî gibi aydınlar da önemli ölçüde Rus fikir muhitinin etkisi altındadır. İsmail Bey, 1901'de yazdığı bu makalede halk üzerinde büyük nüfuzu olan medreseli aydınları, ulemayı bu şekilde ön plana çıkartarak, yücelterek, onları modernleşme hareketlerine daha fazla çekmek, sevk etmek istiyordu. *Tercüman*'da bu hususta yazdığı birçok yazı vardır. Çünkü ileri fikirli medreseli aydınları halkın öncüsü olarak görüyor, onların halk üzerindeki otoritesini önemsiyordu.

Aynı şekilde 1905 Rus meşrutiyetiyle birlikte bütün Rusya Müslümanlarının harekete gelmeleri, sosyal, siyasi, kültürel atılımlar içinde olmaları, aslında hiç de kötümser olmayan İsmail Bey'i de epeyce ümitlendirmiştir. Dolayısıyla *Akgül Destesi*'ni yayımlarken bu hususa da dikkat etmiş olmalıdır. Aynı dönemde Rusya Türk aydınlarının önemli bir kısmını oluşturan ileri düşünceli medreselilerin toplumda hiç de az olmadıkları bir gerçektir. Usul-i Cedid okullarının büyük bir yaygınlık kazanmış olması da bunu gösterir. Rusya Müslümanlarının kongrelerine katılan aydınların birçoğu medreseliler, ulemeden kimselerdi. Diğer yandan Müslümanların, Hristiyanlık ve Panslavizm ruhunun hâkim olduğu Rus okullarında okumasına 1881'den beri karşı çıkan, resmî okullarda okumanın zararlarını ileri süren, buna karşılık ana dilli mekteplerin açılmasını ve üstünlüğünü savunan İsmail Bey'in *Akgül Destesi*'ni yazarken Rus okullarının olumlu yönlerini görmezden gelmesini de anlayışla karşılamak gerekir.

Akgül Destesi'nde bazı biyografilerin İsmail Bey'in alışılmış sade dil ve üslubunun özelliklerini pek de taşımadığı görülür. Özellikle Sultan Mecid Ganizade ve Ahund Yusuf Talibzade biyografilerinde bu durum çok bellidir. İsmail Bey'in bu eser için bazı şahıslardan malzeme ve bilgi istediği ve kendisine gelen yazıları da pek fazla değiştirmeden yayımladığı düşünülebilir.

Akgül Destesi'nde değişik bölgelerden ve farklı Türk boylarından kişilerin biyografisini birlikte vermesi, İsmail Bey'in modernleşmeyi tek bir hareket olarak algıladığı gibi modern kültür, bilim ve edebiyat hayatını da tek bir oluşum olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Onun yaklaşımında Kırım, İdil-Ural, Kafkasya, Türkistan Türklerinin ayrı ayrı edebiyatları yok; Rusya Türklerinin edebiyatı vardır. Farklı kişilerin değişik lehçelerde eser yazması, İsmail Bey açısından işin başlangıcında görülen geçici bir durumdur. O, 1905'ten sonraki nispeten serbest ortamda Rusya Müslümanlarının daha bilinçli hareket ederek tıpkı siyasi, sosyal, dinî alanda olduğu gibi modern kültür oluşturma konusunda da yakın iş birliği içinde olacaklarını ümit

etmiş, modern ortak kültürün yeni tarz eğitim ve edebiyatla oluşturulmasına gayret etmiş, bu hareketi elinden geldiğince yönlendirmeye çalışmıştır. (Akıpınar 2010)

Bazı Sovyet kaynaklarının aksini iddia etmesine rağmen bütün Rusya Türkleri için ortak edebî dil ve ortak modern "edebiyat" (daha doğrusu tek modern Türk kültürü) ideali 1920'li yılların sonlarına kadar Rusya Türkleri arasında önemli ölçüde ciddiye alınmış ve geniş bir aydınlar grubu tarafından benimsenmiştir.

"Yeni edebiyata hizmet edenlerin" kısa öz biyografilerinin, Rusya Türklerinin modernleşme hareketlerinin merkezinde bulunan ve bu kişilerin hemen tamamını yakından tanıyan; onların eser ve faaliyetlerini izleyen İsmail Gaspiralı tarafından yazılmış olması eserin önemini artırmaktadır. Diğer yandan bu eser, Gaspiralı'nın modernleşmeyi nasıl algıladığını, onu nasıl değerlendirdiğini de göstermektedir. *Akgül Destesi*'nde verdiği bilgilerin ileride yenileşmenin ve yeni edebiyatın tarihini yazacak kişiler için kaynak ve kılavuz olmasını arzu etmiştir.

İsmail Bey, "ön söz"ün son paragrafında 25 yıldan beri (yani 1880'den sonra) karanlık ve dalgalı denizde yüzlerce kere batma tehlikesi geçirdiğinde bu şahısların Kutup Yıldızı gibi kendisine kurtuluş ümidi verdiğini açıklarken de Rusya Türklerinin modernleşme hareketlerinde kendisinin nasıl bir konumda bulunduğu da ustaca işaret etmiştir; o, merkezdedir. Biyografisini yazdığı şahısların bir kısmıyla aynı gayeye hizmet etmiş, bir kısmını kendisi yönlendirmiş, bir kısmı da bu işte kendisine yardımcı olmuştur. İsmail Bey de bu biyografileri yazarak hem kendi adına hem de milleti adına modernleşmenin "Kardelenlerine" minnettarlığını belirtmek, teşekkürünü bildirmek istemiştir. Böylece Rusya Türklerinin modernleşmesine hizmet etmiş kişilerin unutulup gitmesine gönlü razı olmamış onları milletin hafızasına, millî tarihe nakşetmek istemiştir.

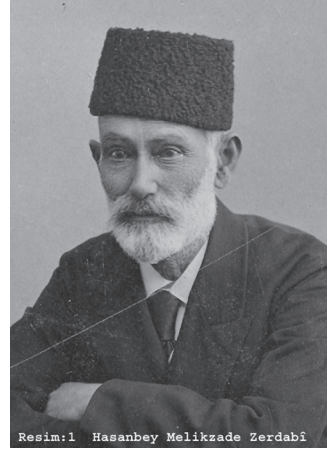
Akgül Destesi'nin 1905'ten sonra Rusya Müslümanlarının heyecan ve ümitlerinin arttığı bir dönemde yazılmış olması da anlamlıdır. Gaspiralı bu eserde millete hizmet ettikleri için onurlandırdığı "Kardelenleri", genç nesle örnek olarak sunmuş onları da aynı ortak idealler için çalışmaya teşvik etmek istemiştir.

Akgül Destesi'nin yayımlanmasıyla İsmail Bey'in unutulmaya yüz tutmuş bir eseri daha okuyuculara ulaştırılmış oluyor.

AKGÜL⁴ DESTESİ⁵

Yakı Edebiyat-ı Cedide Hademeleri

Yaz-bahar eseri güneş ziyası kuvvetlenir, kışın katı soğuklarına derece derece galebe ederek karları eritip, buzları çatlatıp katımış, donmuş⁶ dünyaya taze can getirmeye başlar ve bunun ile en iptida kar astından⁷ akgüller baş gösterirler. Bunlar taze can şahidi, ihsan-ı Huda'ya şükürcü, yazın bereketine duacı olurlar. Bunların biri görüldüğü ile sıbyan ve nisvan⁸ bağa-bahçeye koşup-çapıp mesrurane⁹ şu güllü¹⁰ temaşa ve ziyaret ederler. Vakıyan¹¹ yay¹² zamanı geldiğini tebşir ve tebrik eden kar astından çıkan şu “akgüller”dir.

Resim:1 Hasanbey Melikzade Zerdabi

Rusya Müslümanlarının maişet-i milliyelerinde¹³ yaz başı eseri olup en evvel zuhur eden “akgüller” merhum Kayyum Efendi Nasirof ile merhum Şihabüddin Hazret el-Mercanî ve aramızda sağ ve selâmet bulunan Hasan Bey Melikof¹⁴dur¹⁴ Ahmed El-Hadi,¹⁵ Rızaeddin, Tahiri,¹⁶ Neriman Bey,¹⁷ Mecid

⁴ Akgül: Kardelen çiçeği

⁵ *Birinci tefrika*: Tercüman, 30 Dekabr 1905 / 17 Zilkade 1323 [13 Ocak 1906], Sayı: 110. *Tercüman*'da burada sözü edilen bazı şahısların, kendileriyle ilgili bölümlerde küçük resimleri de verilmiştir. Bunların baskı kalitesi düşük olduğundan oradan alınarak bu yazıya konulmadı. Resimleri başka kaynaklardan temin ederek veriyoruz. Metinde parantez içindeki yerler yazara aittir; köşeli parantez içindeki harf veya kelimeler ise metne tarafımızdan eklenmiştir.

⁶ Metinde “dolmuş”

⁷ Altından

⁸ Çocuklar ve kadınlar

⁹ Sevinçle

¹⁰ Çiçeği

¹¹ Gerçekten de

¹² Yay: Metinde ilkbahar anlamına kullanılmış ama, asıl anlamı “yaz”dır.

¹³ Ulusal hayatlarında

¹⁴ Hasan Bey Melikzade Zerdabi (1842-1907): Rusya Türklerinin ilk gazetesi olan *Ekinçi*'yi 1875'te Bakı'de çıkarmıştır. Modernleşme problemlerini aydınlar arasında tartışmaya açan, halka ulaşmaya çalışan, modern okulların ve hayır cemiyetlerinin kurulmasında önemli hizmetleri olan ilk şahsiyetlerdendir.

¹⁵ Azerbaycanlı şair Abdüsselimzade Mehmed Hadi (1878-1920) olabilir mi? Nitekim *Tercüman*'da 1907'de 7 ve 11 numaralı sayılarda iki şiiri yayımlanmıştır.

¹⁶ Şakircan bin Muhammedcan Et-Tahirî (veya Şakircan Tahirof): İsmail Gaspralı *Tercüman*'da “Lisan Meselesi” (7 Noyabr 1905, No: 91) ve “Til, Til, Til” (9 Dekabr 105, No: 103) adlı yazılarında “umumî edebî dili” oluşturup geliştiren kişilerden söz ederken Mercanî, Feyzhanof, Fatih Kerimî, Abdürreşid İbrahim gibi şahıslarla birlikte “Tahirî”den de söz eder (Gaspralı 2008: 80, 88). Bu şahıs “Be’üt-Talim Nam Mükemmel Elifba” (Kazan, 1893, 1898) ve “Muhtasar Kavaidü-t-Tecvid” (Kazan 1895) adlı kitapların da yazarıdır (Gaspralı 2004: 263).

Tatar Edebiyat Tarihi'nde Şakircan Tahirof'un yeni mektebin temelini atan Tatar maarifçilerinden biri olduğu belirtilir; onun Kazan'ın Biste Medresesi'nde Rus dili öğretmenliği yaptığı, “1892. yılda Tatar hem Garap gramotası [Okuma kitabı] derisligi (Yañı Metodı)” yayınladığı bildirilir (TET 1985: 208 ve 218). Baskı tarihindeki bir yıllık farka rağmen bu eser “Be’üt-Talim Nam Mükemmel Elifba” olmalı (?).

¹⁷ Neriman Nerimanov (1870-1925): Gazeteci, yazar, siyasetçi, doktor. Gizli Himmet teşkilatının ve İran Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularından. Çarlık aleyhindeki faaliyetlerinden dolayı Astarhan'a sürgün edildi. 1917 devriminden sonra Moskova'da Millî İşler Komiser yardımcısı (19189-1920) ve komiseri (1922) Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin de ilk cumhurbaşkanı oldu (1920). Moskova'nın Kafkasya Türkleri aleyhindeki siyasetine karşı çıktığı için öldürüldüğü rivayet ediliyor.

Resim:2 Ataullah Beyazıdof

Bey,¹⁸ Reşit Efendi,¹⁹ Ataullah Efendi²⁰, Muhammet Fatih Efendi,²¹ Fırkat Efendi Ferganî²² ve gayri ve gayri aziz biraderlerimiz “Akgül Destesi”ni” teşkil ederek bahar-ı maişiyet²³ ümit, hayat-i zamanımıza²⁴ nişan ve müjde olmuşlardır.

Biz acizleri de yirmi beş senelerden beri bu akgüllere aralayıp²⁵ karışıp geldiğimizden maarif ve terakki-yi milliyemiz namına²⁶ bu deste gülün eserlerini yad ve resimlerini derc ederek millete takdim edeceğiz.

Resim:3 Zakırcan Fırkat

Yirmi beş senelerden beri tıncılıkta,²⁷ karangı ve dalgada korkunç bir deryada batıp çomup²⁸ yüz mertebe boğulmak hâllerinde bulunduğumda bunların vücudu bana birer Temirkazık yıldızı gibi ümid-i hâlas²⁹ vermekte idi. Yazacaklarım bunun bir teşekkürü olacaktır.

İsmail

¹⁸ Sultan Mecid Gazizade (1886-1937): Öğretmen, yazar. Azerbaycan’da modern eğitim-öğretim için gerekli olan ilk ders kitaplarını yazanlardan biri. Stalin devrinde öldürüldü.

¹⁹ Abdürreşid İbrahimov (Abdürreşid Kadı, 1857-1944): Rusya Müslümanları arasında İttihad-ı İslam düşüncesinin en tanınmış temsilcisi. Rusya ve Türkiye’deki birçok gazete ve dergide yazıları çıktı. Çarlık yönetimine karşı siyasi mücadele içinde yer almış, Rusya Müslümanları Kongreleri’nde aktif rol oynamış, Türk ve İslam âlemi hakkındaki gözlemlerini kaleme aldığı Âlem-i İslam adlı seyahatnamesiyle de tanınmıştır. M. Akif’in *Süleymaniye Kürsüsü*’nde ağzından İslam âlemini anlattığı zat budur.

²⁰ Ataullah Beyazıdof (1847-1911): Din adamı. Petersburg’ta askerî ahund, Doğu dilleri tercümanı ve okutmanı olarak çalıştı. 1883’te medreselerde yeni ders kitaplarının ilkinden biri olan *Din ve Maişet*’i yayımladı. Renan’a cevaben yazdığı Reddi-i Renan. *İslamiyet ve Fünun* (İstanbul, 1308/1892) Türkçeye çevrilerek Ahmet Midhat Efendi tarafından bastırıldı. 1905’te *Nur* gazetesini Mişer Tatarlarının şivesinde çıkardı. Rus resmi görüşüne yakın olduğu için bu gazete millî neşriyat olarak görülmez. İslam dinini tanıtmak için yazdığı Rusça eserler, döneminde etkili oldu.

²¹ Fatih Kerimî (Gılmanoğlu, 1870-1937): Rusya Türklerinin en meşhur yazar ve gazetecilerinden. Türkiye’de yüksek tahsilini tamamladı. 1901’den itibaren *Neşriyat-ı Kerimi* adı altında birçok ilmî edebî eser yayımladı. Balkan Savaşı’nda Türkiye’de muhabirlik yaptı. Bu dönemde *Vakit*’te yayımlanan gözlemleri *İstanbul Mektupları* adıyla basıldı. *Avrupa Mektupları* adlı seyahatnamesi de vardır. Modern edebiyat ve fikir hayatının başta Tatarlar olmak üzere Türk dünyasında yayılmasında etkili oldu.

²² Zakırcan Fırkat (Furkat) (1859-1909): Klasik edebiyattan modern Özbek edebiyatına geçişte önemli yeri olan şairlerdendir. Medreselerdeki skolastik zihniyetten, eğitimin kötülüğü ve yetersizliğinden şikâyetleriyle de tanınır. *Türkistan Vilayetinin Gazeti*’nde şiirleri yazıları neşredilmiştir.

²³ Hayatımızın baharına

²⁴ Zamanımızın hayatına

²⁵ Görüşüp, ilişkiye bulunup

²⁶ Ulusal ilerlememiz ve kültürümüz adına.

²⁷ Barışta, huzur zamanında

²⁸ Dalıp

²⁹ Kurtuluş umudu

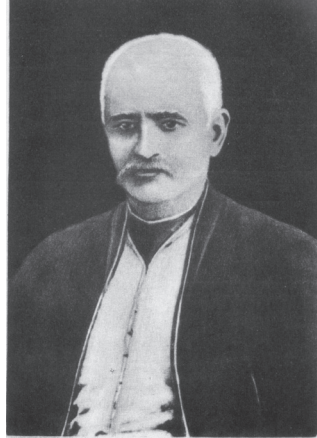
Akgül Destesi Yağı Edebiyat-ı Cedide Hademeleri³⁰

Edebiyat ve diyanet³¹ her milletin iki büyük hazinesidir. Dünyevî ve uhrevî³² faydalarını, her millet şu hazinelerden alır. Kitabı, dini olmayan millet, Mecusî addolunduđu³³ gibi “edebiyata” malik olmayan vahşi taifelerden addolunur.³⁴ Edebiyata hizmet edenlerin ne kadar ehemmiyetli iş ettikleri şundan anlaşılsa gerektir; millet hazinesinden hisse almak, maarif-mend olmak³⁵ şeref ise şu hazineyi arttırmak daha ziyade şeref olacağı aşıkârdır.

Edebiyat-ı cedidemize³⁶ ve lisan-i milliyemize en iptida³⁷ hizmete başlayanlar Kafkaz’da Mirza Fethali Ahundof³⁸ ve Kazan’da Abdulkayyum Nasirof³⁹

Resim: 5 Kayyum Nasirî

Resim:4 Mirza Fethali Ahundzade

idi. Mirza Fethali merhumun yazdığı komedyalar hâl[en]⁴⁰ muteberdir. Hâlâ oynalıp emsal tutulmaktadır. Abdulkayyum Efendi merhumun yazdıkları ve tercüme ettikleri kitaplar ve risaleler, bütün Volga, Kama vilayetlerinde malumdur.

Rusya’da Türk dilinin Kazan şivesini en iptida ileri süren, Türkî risale, kalendar⁴¹ (yıllık), hikâye yazıp neşreden Kayyum Efendi’dir Bu ci[h]etten⁴² teşebbüsü mukaddes, hizmeti büyüktür. Bunu bilmek ve takdir etmek vazife-i insaniyedir⁴³.

Abdulkayyum Efendi Nasirof, Kazan vilayetinin Züye uyezdi⁴⁴ Yukarı şırdan karyesinde⁴⁵ 1827

³⁰ *İkinci tefrika*: 10 Fevral 1906 / 28 Zilhicce 1323 [23 şubat 1906], Sayı: 12. Sadece ilk tefrika *Akgül Destesi* adıyla çıkar; diğerleri ise bu sayıdan sonra hep bu adla yayımlanırlar. “Kardelenler Veya Yeni Edebiyata Hizmet Edenler”.

³¹ Din duygusu

³² Ahrete, öteki dünyaya ait

³³ Putperest sayıldığı

³⁴ Kabilelerden sayılır

³⁵ Bilgili, kültürlü olmak

³⁶ Yeni edebiyatımıza

³⁷ İlk önce

³⁸ Mirza Fethali Ahundof (veya Ahundzade, 1812-1878): Azerbaycan ve aynı zamanda bütün Rusya Müslümanlarının modernleşme hareketlerinin en önde gelen reformcu şahsiyeti. Düşünür, yazar, eleştirmen, mütercim. Türk-İslam dünyasındaki ilk tiyatro eserleri olan *Temsilat*’ın (komedilerin yazılışı 1850-1855 arası, ilk baskısı ise 1859’dur.) yazarıdır. Arap harflerini ıslah etmek için projeler hazırlamış ve 1863’te İstanbul’a da bu iş için gelmiştir.

³⁹ Abdulkayyum Nâsirof veya Kayyum Nasirî (1825-1902): Kazan Türkleri arasında Rus kültürü ve bilim muhitiyle temasa geçen ve yenilik devrinin ilk eserlerini veren yazar ve araştırmacı. Özellikle milli bilinci uyandıracak dil, folklor, etnografya araştırmalarıyla, çevirileriyle tanınmıştır.

⁴⁰ Metinde sadece “hâl”

⁴¹ Yıllık, takvim

⁴² Metinde

⁴³ İnsana yaraşır bir görevdir

⁴⁴ Kazası

⁴⁵ Köyünde

sene-i miladiyesinde dünyaya gelip, 74 yaşlarına yetişip nefsi-i Kazan'da⁴⁶ vefat etmiştir.⁴⁷ Ömrünün en büyük kısmını tahsil ile edebiyata vermiştir. Mufassal tercüme-i hâlini⁴⁸ ve resmini elde edemedik. Tarih-i edebiyatımızı yazacak kalem bulunursa bizim bu kusurumuzu ikmal etmek⁴⁹ lazımdır.

Kayyum Efendi, gül destemizin birinci güllerindendir.

Molla Şihabüddin el-Mercanî⁵⁰

Geçmiş 13. asr-ı Hicrinin başlarında Kazan vilayetinin Yabıncı⁵¹ nam karyesinde Bahaüddin hazret namında bir zat yaşamakta idi. Mumaileyh⁵² imametlik ve müderrislik⁵³ ile meşgul, âlim, takva bir kişi idi. Zevcesi âkile ve mütebedbir⁵⁴ bir kadın olup efendinin taayyüş⁵⁵ ve rahatını kemalen temin eder idi.

1223 senesi (1807 ye müsadif)⁵⁶ Rebiyü'l-evvelin 7. günü dünyaya bir oğlu gelip ismi Şihabüddin koyulmuş idi. Rusya Türkleri arasında en büyük bir âlim ve fâzıl bu Şihabüddin oldu.

Şihabüddin Efendi, iptida-yı tahsili⁵⁷ atasının dershanesinde etti. Gösterdiği zeka, dirayet ve kuvve-i hafızasından⁵⁸, müderris atası ve ders arkadaşları hayran olurlar idi. 1254'de [1838-1839] ikmal-i tahsil ederek⁵⁹ fakat, bildiğini daha ziyade tevessü etmek⁶⁰ muradıyla Buhara'yı şerife yollandı. Şimdiki Buhara, eski zaman Buhara'sı değil ise de Şihabüddin Efendi el-Mercanî, Buhara ve Semerkant medreselerinde ve kütüphanelerinde hayli seneler geçirip ilmî, fennî ve tarihî birçok malumat kesp etmiştir⁶¹. Tedkikatı⁶² derin,

Resim 6 Şihabüddin Mercanî

⁴⁶ Kazan şehrinde

⁴⁷ İsmail Bey'in bildirdiği doğum tarihi ve yaş yanlışdır. Nasirî 1825'te doğmuş, 77 yaşında ölmüştür.

⁴⁸ Ayrıntılı özgeçmişini

⁴⁹ Tamamlamak

⁵⁰ Şihabüddin Mercanî (1818-1889): Tatarlar arasında adı "Şihabetdin" şeklinde kullanılır. Memleketinde ve ardından Buhara ve Semerkant'ta mükemmel medrese eğitimi görmüş, açık fikirli, ileri görüşlü din adamı. Rusya Müslümanları arasında dinî düşüncenin yenilenmesinde, skolastik düşüncenin kırılmasında, medreselerin ıslah edilmesinde büyük hizmeti ve etkileri olmuştur. İdil-Ural bölgesinin tarihi hakkındaki eserleriyle de bilim adamlarını etkilemiş, Tatarlar hakkındaki bazı yanlış bilgi ve görüşleri çürütmüştür.

⁵¹ Metinde "Yaban"

⁵² Adı geçen

⁵³ Müderris: Eskiden medreselerin üst sınıflarında ders veren âlim. Türkiye'de profesör anlamında da kullanılmıştır.

⁵⁴ Akıllı ve tedbirli

⁵⁵ Yaşamasını

⁵⁶ Mercanî'nin doğum tarihi olarak burada verilen 1223 hicri ve karşılığı olan 1807 miladi tarihlerinde yanlışlık var; hicri tarih 1233 olmalı o zaman miladi karşılığı da Mercanî'nin kaynaklardaki doğum tarihi olan 1818'e denk gelir.

⁵⁷ İlköğrenimini

⁵⁸ Güçlü hafızasından

⁵⁹ Öğrenimini tamamlayarak

⁶⁰ Artırmak, genişletmek

⁶¹ Bilgi edinmiştir, öğrenmiştir

⁶² Araştırmaları

basireti açık ve ötkün⁶³ bir âlim olduğundan Şihabüddin el-Mercanî hazretleri sair talebelerin göremediğini ve anlayamadığını görür ve anlar nadir bir vücut idi.

1265 (1849) senesi ramazanında Kazan'a kaytıp⁶⁴ Birinci Cami'e imam-hatip ve mezkûr⁶⁵ cami'e mensup medreseye müderris olmuş idi.

İşten, dersten boş olduğu vakitleri mütalaa⁶⁶ ve yazı ile geçirir idi. Dinî, tarihî ve fennî birçok kitap okumuş ve bâ-husus⁶⁷ ilm-i asar-ı atika (Arheolojiya), meskûkat-ı kadime⁶⁸ fennine vakıf olmuş idi.

Mercanî'nin en güzel tabiatı, bildiğini okutmak, yazmak ve böylece maarif-i milliyeye⁶⁹ hizmet etmeye çalışması idi. İsmi Peterburg'un Asar-ı Atika Cemiyet-i İlmiyesi'ne malum olmuş ve cemiyete aza saylanıp⁷⁰ bu sıfat ile yazıp gönderdiği bazı malumat, Rusça'ya tercüme olunmuş idi.

Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri⁷¹

Mecid Ganizade

Kafkazy'a da edebiyat ve lisan-ı Türkî'ye hizmet edenleri yâd edecekte Mirza Fethali Ahundof ile başlamak lazım ise de bugün elde bulunan malumata binaen⁷² genç muharrirlerimizden Mecid Bey Ganizade'yi ileriye sürmek lazım geldi.

Mecid Bey, Şamahı yani Şirvan'da 1866 sene-i miladiyesinde dünyaya gelmiştir. Şirvan'da meşhur Sultan Dede Güneş neslinden olup, pederi Molla Murtaza Ali Şirvanî, âlim, âkil⁷³ ve maarif-perver bir tacir idi. Mecid Bey, tahsil-i iptidaiyesini⁷⁴ Şirvan'da mahalle mektebinde başlayıp bade⁷⁵ *Keşkül* gazetesinin muharriri Celal Efendi Ünsizade'nin⁷⁶ açtığı Mekteb-i

Resim:7 Sultan Mecid Ganizade

⁶³ Etgili

⁶⁴ Dönüp

⁶⁵ Sözü edilen; bu

⁶⁶ Okuyup, araştırma

⁶⁷ Özellikle

⁶⁸ Eski para bilimi; nümismatik

⁶⁹ Ulusal kültüre

⁷⁰ Üye seçilip

⁷¹ *Üçüncü tefrika*: 17 Fevral 1906 / 7 Muharrem 1324 [3 Mart 1906], Sayı: 15.

⁷² Elimizde olan bilgilere dayanarak.

⁷³ Akıllı

⁷⁴ İlköğrenimini

⁷⁵ Sonra

⁷⁶ Celal (Celaleddin) Ünsizade (1854-?): Gazeteci, yazar, öğretmen. *Keşkül* dergisini çıkarmış ve matbaasında modern eğitim ve dünya görüşünü destekleyen kitaplar yayımlamıştır. Rus hükümetinin baskısı sebebiyle ağabeyi gibi 1892'te Türkiye'ye göç etmiş Matbuat ve Hariciye memuru olarak çalışmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Ankara'da Matbuat İdaresinde görev yapmıştır. Daha sonraki hayatı hakkında bilgi edinemedik.

Edebiye'sinde ikmal etmiştir⁷⁷. Bu mekteplerde hayli Türkî ve Farsî tahsilinden sonra Gorodskoy Şkola'ya⁷⁸ girip pek güzel ikmal etmiştir.⁷⁹

Zeki ve maarife heves olduğundan daha okumak arzusunda bulunup, Tiflis'e gidip dört sene dahi Aleksandrofski İdadisi'ni kutarmıştır⁸⁰. Bu sayede fehm ve malumatı tevessü edip⁸¹ ticaretten ziyade maarif ve edebiyata mail olduğundan ömrünü kalem ve ders ile geçirmeye karar vermiştir. Bundan böyle 1887 senesi Bakû'ya hicret edip mektep yoldaşı Habibullah Bey Mahmudbeyof⁸² ile birlikte Rusça hem Müslümanca tedrise mahsus⁸³ hususi derslane açmışlardır. Usul-i tedris yani pedagojya fennine⁸⁴ aşına ve muhabbet-i millîyesi ciddi olduğundan Mecid Bey'in teşebbüsü semeredar⁸⁵ oldu. Şagirdleri⁸⁶ az zamanda Rusça ve Türkçe okup yazmak tahsil ettikleri görüldüğü ile Bakû'nun ahalisi ve şehir idaresi bu mektebe dikkat edip bade⁸⁷ Şehir Sandığı'ndan⁸⁸ böyle nice mektepler daha tesis edilip Mecid Bey bunlara nazır nasedilmiş idi⁸⁹. 1893 senesi muharrir-i ceride⁹⁰ İsmail Bey, Maverâünnehir seyahatine gittikte Bakû'da görüştükleri ba'dında⁹¹ Mecid Bey dahi İsmail Bey'e muin⁹² olarak Semerkand'a kadar refik varmış idi⁹³. Bu seyahatten Mecid Bey'in matlabı⁹⁴ İsmail Bey'i yalnız kaldırmayıp saklavcısı⁹⁵, lazım hâlde⁹⁶ muhafızı olmak idi. İsmail Bey ile beraber hazret-i emir canibinden⁹⁷ gönderilmiş saltanat faytonu ile Semerkand'tan Keş⁹⁸ yaki Şehrisebz belde-i meşhuresine⁹⁹ varıp cenab-ı emirin ziyaretinde bulunmuştur. Şehrisebz, Şah Timur'un yaki Aksak Timur'un doğduğu beldedir. Bu şehirde Yeşil Saray ve Ak Saray namları ile maruf kasırlar¹⁰⁰ vardır. Yeşil Saray, zaman-ı Timuriyeden kalmaz. Türk-Özbek taifelerinin¹⁰¹ en haysiyetlisi ve cesuru olan "Kenegez"¹⁰² taifesi Keş vilayetinde meskündür. Taht-ı Karaça dağ

⁷⁷ Tamamlamıştır

⁷⁸ (Rusça) Şehir Mektebi'ne

⁷⁹ Başarıyla tamamlamıştır

⁸⁰ Bitirmiştir

⁸¹ Anlayış ve bilgisi genişleyip

⁸² Mahmudbeyov, Habib Bey (1864-1928): Öğretmen, pedagog, yazar. Sosyal ve kültürel faaliyetleriyle tanınan Azerbaycanlı aydınlardan. 1887-1888 yıllarında Bakû'de kurduğu tiyatro topluluğu, Azerbaycan'da tiyatronun gelişmesinde önemli rol oynadı. 1890'dan itibaren Bakû'de arkadaşı S. M. Ganizade ile birlikte "Rus-Tatar" mekteplerinin kurulmasına önayak olmuş ve bu okullarda yönetici olarak da çalışmıştır.

⁸³ Azerbaycan Türkçesiyle ders verilen

⁸⁴ Eğitim bilimine

⁸⁵ Verimli

⁸⁶ Öğrencileri

⁸⁷ Sonra

⁸⁸ Şehir Sandığı: Çarlık Rusya döneminde şehrin özel idaresinin mali işlerini yöneten birimi.

⁸⁹ Müdür olarak atanmıştı

⁹⁰ Gazete yazarı (İsmail Gaspıralı kendinden söz ediyor).

⁹¹ Sırada, görüştüklerinde

⁹² Yardımcı

⁹³ Arkadaşlık ederek gitmiş idi

⁹⁴ Arzusu

⁹⁵ Yalnız bırakmayıp koruyucusu

⁹⁶ Gerektiğinde

⁹⁷ Emir hazretleri tarafından. "Emir"le Buhara hanı Abdulahad Han kastediliyor.

⁹⁸ Metinde hep "Keşi" şeklinde

⁹⁹ Tanınmış beldesine

¹⁰⁰ Köşkler

¹⁰¹ Boylarının

¹⁰² Kenegez (Özbekçe'de; Keneges): Özbek Türklerinin en meşhur kabilelerinden biridir. Şehrisebz, XVIII. asırda

geçidinden aşağı yol kenarında seyyahlara genç bir çoban rast gelmiş idi. Beyler faytondan tüşüp¹⁰³ çobanın yanına vardılar. İsmail Bey çobana:

- Kim bolasız¹⁰⁴, dedikte
- Kénekez, deyü cevaplandı.
- Kardeş bolamız éken¹⁰⁵... Ben de Kénekez'im, dedikte çoban:
- Hayır, bolamazsınız, dedi.
- Bolmak istiyorum.
- Yéne bolmaz.
- Ne için bolmasın?
- Doğmak gerek, demiş idi.

Çobanı böyle söylenen taife¹⁰⁶, maarif ile münevver olursa¹⁰⁷ dağları ast üst edeceği şüphesizdir. Ettikleri vakitler de olmuştur.

Gelelim Mecid Bey'e.

Şu esnada Semerkant'ta Orenburglu merhum tacir Ganibay Hüseynof¹⁰⁸ ikamet ediyordu.

İsmail Bey'in Maveraünehir'e seyahatinin bir yadigârı olmak üzere mezkûr Ganibay, usul-i cedit üzere bir mektep tesisine mübaşeret ettiğini arz ettikte¹⁰⁹ Mecid Bey, refikinin¹¹⁰ bir işaretine karşı "Baş üstüne" deyü kırk gün Semerkant'ta kalıp usul-i savtiye¹¹¹ lezzetini bildirmiş idi. Bade bu mektep kapaldı¹¹² ise de "maşına mektebi"¹¹³ namını aldığından usul-i tahsildeki sedd-i Çinî¹¹⁴ delindi, teşildi. Zaman gittikçe mutaassıplar dahi usul-i savtiyenin kadir ve kıymetini anladılar. Mecid Bey'in bu hizmeti büyük bir hizmet oldu.

Kalem meydanında¹¹⁵ Mecid Bey birkaç adet lügatçeler ve tedris risaleleri¹¹⁶ yazmıştır. Rusça'dan bir nice tercümelere ve mahsul-i fikri¹¹⁷ olan bir-iki hikâyesi ve romanları vardır. Usul-i ifadesi asan¹¹⁸ ve güzeldir. Hazırda Gori Darülmüallimîn

Keneges boyunun idaresindedir, 1856'de Buhara Hanlığı'nın, 1870 yılında da Rus Çarlığı'nın eline geçer.

¹⁰³ İnip

¹⁰⁴ Kimsiniz

¹⁰⁵ Kardeş imişiz

¹⁰⁶ Konuşan boy, kabile

¹⁰⁷ Bilim ve kültür ile aydınlanırsa

¹⁰⁸ Ganibay [Abdulgani] Hüseynof (1839-1902): İdil-Uralı zengin tüccar. Ağabeyi Ahmet ve kardeşi Mahmut gibi servetinin büyük bir kısmını eğitim öğretim ve hayır işlerine harcamıştır.

¹⁰⁹ Yeni tarzda bir okul açmak işine öncülük etmek istediğini bildirdiğinde.

¹¹⁰ Arkadaşının (İsmail Gaspıralı'nın).

¹¹¹ Fonetik metotla alfabe; okuma-yazma öğretme.

¹¹² Kapandı

¹¹³ Burada kısa zamanda okuma yazma öğretildiği için Türkistanlılar bu okula "Maşinalı Mektep" adını vermişlerdi.

¹¹⁴ Eğitim öğretim usulünün öntündeki Çin Seddi.

¹¹⁵ Kültür bilim alanında

¹¹⁶ Ders kitapları

¹¹⁷ Düşünce ürünü

¹¹⁸ Anlatım tarzı kolay

Mektebi'nin¹¹⁹ İslam şubesinde nazırdır¹²⁰. Kaleminden bir hayli eserler daha ümit olunuyor.

Akgül Destesi Yaıı Edebiyat-ı Cedide Hademeleri¹²¹

Neriman Bey Nerimanof

Neriman Bey, Kafkazy'a da edebiyat-ı cedidemize hizmet edenlerdendir. 1780¹²² senesi Tiflis'te dünyaya gelmiştir. Atası ticaret ile meşgul ve ilim ve marifetten lezzet almamış bir adam ise de validesi Halime Hanım'ın ilme olan muhabbeti sayesinde 1882 senesi Darümuallimîn Mektebi'ne¹²³ girmiştir. Neriman Bey, zaten ilme, maarife meraklı olduğundan tahsili güzelce ikmal ederek 1890'da mektepten çıkıp muallim (uçitel) olmuştur. Hissiyât-ı millîyesi¹²⁴ uyanık olduğundan, Müslümanca tahsile hem heves olarak lisan ve edebiyat-ı Türkiyeye hayli aşına olmuştur. Daha mektepte bulunduğu vakit, ahval ve tarih-i İslama dair birçok kitap mütalaa ederek¹²⁵ bu cihette malumatını tevsi etmiş idi¹²⁶. Ta mektepte iken ehl-i İslamın dalda¹²⁷ kaldığının ve tedennisinin¹²⁸ sebeplerini ve terakkisinin çarelerini izler ve fikreder idi.

Resim:8 Neriman Nerimanof

1891¹²⁹ senesi şehir-i Bakû'ya gelip, gimnaziyada Türk ve Rus lisanları muallimi tayin edilmiş idi. O esnada Bakû, şimdiki hâlinde değil idi. Tüccar kesbi ile¹³⁰, beyler memuriyet-i resmîye ile meşgul bulunup hiç biri millî meseleler ile uğraşmaz idi. Bu hâl, Neriman Bey'i her ne kadar mükedder ediyorsa da bî-ümit¹³¹ edemeyip kadrülhal¹³² çalışmasına mâni olmamıştır.

1903'te İsmail Bey Gasprinski Bakû'ya geldikte, bu mühim ve büyük şehirde bir kıraathane-i İslamiye tesis edilmesini¹³³ arzu ettiğine binaen¹³⁴, bu fikrin icrasını¹³⁵ Neriman Bey boynuna alıp vakian¹³⁶ 1904'te her nasıl ise bir kıraathane açmaya muvaffak olmuş idi. İşbu kıraathaneye -ki Rusya'da "birinci" İslam kıraathanesidir-

¹¹⁹ Gori Öğretmen Okulu

¹²⁰ Müslüman bölümünün başkanıdır.

¹²¹ *Dördüncü tefrika*: 6 Mart 1906 / 24 Muharrem 1324 [20 Mart 1906], Sayı: 22.

¹²² Bu tarihte herhalde dizgi hatası var; N. Nerimanof'un doğumu tarihi 1870'tir.

¹²³ (Gori) Öğretmen Okulu'na

¹²⁴ Ulusal duyguları

¹²⁵ Okuyup inceleyerek

¹²⁶ Bilgisini genişletmiş idi

¹²⁷ Geride

¹²⁸ Gerilemesinin

¹²⁹ Metinde 1791 yazılı

¹³⁰ Kazancı ile

¹³¹ Ümitsiz

¹³² Elinden geldiğince

¹³³ Müslümanlara-Türklere ait bir okuma evi kurulmasını.

¹³⁴ İstedüğinden dolayı, istediği için.

¹³⁵ Gerçekleştirilmesini, yerine getirilmesini.

¹³⁶ Gerçekten de

Rusî, Arabî, Türkî ve Farsî gazeteler ve mecmualar getirilip mütalaa ve müzakere için cem' olmak¹³⁷ âdeti Bakû'da hayli ilerlemiş idi.

Bade, yazıya himmet ederek öz telifatından olarak¹³⁸ *Nadanlık* ile *Dilin Belası* namında tiyatro risaleleri ve *Nadir Şah* namında tarihî bir facia yazmış ve Rusça'dan *Revizor (Müfettiş)* komedyasını tercüme etmiştir. *Nadanlık* ile *Dilin Belası* bir nice defalar tiyatrodan oynalıp temaşa edilmiştir.

Aldığı tahsili az görüp Neriman Bey, özlüğünden¹³⁹ gimnaziya programında fenleri öğrenip şehadetname¹⁴⁰ alıp Odesa Darülfünunu'na girmiştir. Hazırda İlm-i Tıp¹⁴¹ şubesinde ve ileride güzel bir tabip olacağına şüphe yoktur. Muhabbet-i millîyesi ciddi, sebatlı ve çıdamlı¹⁴² bir yiğittir.

Hayrullah Efendi Osmanof

Hayrullah Efendi, Ufa vilayeti ulemasının en ileri gelenlerindedir. 1847 senesi İsterlitamak uyezdi¹⁴³ İbray karyesinde¹⁴⁴ dünyaya gelmiştir. İptida¹⁴⁵ öz pederinden ve bade medresede on bir sene ulum ve edebiyat-ı Arabiye¹⁴⁶ tahsil ettikten sonra Vyatka vilayetinin Meçkere karyesinde üç sene ve İsterlitamak'ta on bir sene müderrislik etmiştir. Ahiri 1888'de Ufa beldesine davet edilip hatip saylanmıştır¹⁴⁷. Bu ile beraber umur-ı tedrisiye¹⁴⁸ devam ederek, Ufa'da büyük bir medrese ile bir de kız mektebi idaresi ile şöhret almıştır. Medresesini güzel usule koymak, dersleri sühuletle¹⁴⁹ anlatmak, tefekkür etmek¹⁵⁰ hususlarına büyük himmet etmiştir. Bu işlerine ahalinin taassubu ve bilgisizliği hayli mâni olduğundan işi bir kat daha takdir edilmeye şayandır. Halka-i tedrisinde¹⁵¹ iki yüzden ziyade talebe bulunmaktadır. Rusya'da medrese ve tedris islahatına kavlen ve fiilen¹⁵² büyük hizmet etmiş iki ya üç müderrislerin biridir.

Resim: 9 Hayrullah Osmanof

Dersten, hizmetten fırsat buldukça kalem ile çalışan¹⁵³ bir âlim-i muhteremdir. Malum eserleri *El-*

¹³⁷ Okuma ve tartışma için toplanmak.

¹³⁸ Kendi yazdığı eserlerden

¹³⁹ Kendi kendine

¹⁴⁰ Diploma

¹⁴¹ Tıp Fakültesi

¹⁴² Dayanıklı; zorluklara göğüs geren

¹⁴³ Kazası

¹⁴⁴ Köyünde

¹⁴⁵ İlk önce

¹⁴⁶ İslami bilimler ve Arap edebiyatı

¹⁴⁷ Seçilmiştir

¹⁴⁸ Bununla birlikte ders vermeye

¹⁴⁹ Kolaylıkla

¹⁵⁰ Anlaşılmasını sağlamak

¹⁵¹ Ders verdikleri arasında

¹⁵² Medresenin ve derslerin daha iyi hâle getirilmesinde konuşmalarıyla ve aktif olarak.

¹⁵³ Yazı yazan

Hilal, Tercüme-i Mantık, Usul-i Fıkh Tercümesi ve *İntihab*'dır. İlim ve maarif seven, millete huddam¹⁵⁴ bir adamdır. Gözü açılmış, fehmi işlemiş, uyanmış ve birçok şagird¹⁵⁵ yetiştirmiştir

Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri¹⁵⁶

Ahmed El-Hadi Maksudof¹⁵⁷

Ahmed El-Hadi Efendi, Kazan taraflarında malum huddam ocağına¹⁵⁸ mensup, genç ulemamızın ileri gelenlerinden biridir. Kart atasının atası¹⁵⁹ meşhur şeyh ve müderris Molla Maksud'tur. Yüz yirmi sene kadar ömür edip, yüz sene kadar ders ile meşgul bulunan bu mollaya istinaden¹⁶⁰ evlâdına Maksudof namı lakap ve familya olmuştur.

Ahmed El-Hadi Efendi Maksudof, 1868 senesi sentyabrında¹⁶¹ dünyaya gelip altı-yedi yaşlarında öz atasından derse başlamıştır.

Medrese tahsilini Kazan'da etmiştir. Zaten zeki ve istidatlı olduğundan, köhne, eski usul ile olsa da Arabî ve Farsî ve Türkî'yi yahşı zaptetmiş¹⁶² bir molladır.

Medresenin aşağı sınıflarında bulunduğu hâlde, yaz vakti Tacir İmankulof kârhanesinde defterdarlık¹⁶³ edip Makarya Pazarı'na gelip giderdi. Bu pazarda muharrir-i *Tercüman* ile¹⁶⁴ aşına olup ve fırsat buldukça bunun menziline¹⁶⁵ gelip sohbetinden istifade ederdi. *Tercüman*'ı iptida-yı zuhurundan¹⁶⁶ beri mütalâa edenlerin biri Hadi Efendi'dir.

1893 senesi Ufa'ya imtihana varıp, imam-hatip ve müderris şehadet-namesine nail olmuştur¹⁶⁷ ve ertesi sene Bahçesaray'a gelip, biraz misafir olduktan sonra İstanbul'a gidip altı-yedi ay, Osmanlı lisanı ile bir İstanbul'un Avrupa usulünde olan mekteplerini görüp Osmanlı muharrirleri¹⁶⁸ ile dahi hayli aşına olmuştur. Bade¹⁶⁹ Kırım'a kaytıp¹⁷⁰ Bahçesaray

Resim:10 Ahmed Hadi El-Maksudi

¹⁵⁴ Hizmet eden

¹⁵⁵ Öğrenci

¹⁵⁶ *Beşinci tefrika*: 15 Mart 1906 / 3 Safer 1324 [29 Mart 1906], Sayı: 26. Gazetede, bundan bir önceki tefrikanın 23. sayıda olduğu bildiriliyor ama, 23. sayıda yayımlanmamıştır.

¹⁵⁷ Ahmed Hadi Maksudi (1868-1941).

¹⁵⁸ Bilinen dini önderler yetiştiren bir aileye.

¹⁵⁹ Yaşlı babasının babası

¹⁶⁰ Dayanarak

¹⁶¹ Eylül ayında

¹⁶² İyi kavramış

¹⁶³ İşyerinde kâtiplik, muhasebecilik

¹⁶⁴ *Tercüman* gazetesi yazarıyla (Gaspıralı kendini kastediyor).

¹⁶⁵ Kaldığı yere, odasına

¹⁶⁶ İlk ortaya çıkışından

¹⁶⁷ Diploması elde etmiştir

¹⁶⁸ Yazarları

¹⁶⁹ Sonra

¹⁷⁰ Dönüp

Zincirli Medresesi'nde müderris muavini¹⁷¹ olup edebiyat-ı Arabiyeden ve akaid-i İslamiyeden¹⁷² ders vermiştir. Bahçesaray'da merhum müderris Hacı Habibullah Efendi'nin ve İsmail Bey'in meclislerinde çok bulunup teshil-i tahsil, ıslâh-ı tedris¹⁷³ meselelerinden birçok bahis ve müzakerelerde bulunmuştur.¹⁷⁴ Zincirli'de Rusça muallim bulunduğundan istifade ederek hem Rusça tahsile başlamıştır. İki sene sonra Kazan'a gidip tahsilden ve seyahatlerinden aldığı fikre göre işe başlamıştır. Rusça tahsili daha ziyade ilerletip, bizim medreselerde vücudu olmayan fenleri¹⁷⁵ Osmanlı ve Rus lisanlarından ahzedip fehm ve malumatını çok tevsî etmiştir.¹⁷⁶

Umur ve maarif-i millîye¹⁷⁷ hakkında kesp ettiği malumat ve itikadın semerati¹⁷⁸ olarak sıbyan mekteplerine¹⁷⁹ mahsus *Muallim-i Evvel* elifbasını, *Akaid-i İslamiye*, *İbadât-ı İslamiye*, *Şeriat-ı İslamiyenin Ahkâmı*, *Tarih-i Enbiya* risalelerini yazdıktan sonra ulum-ı Arabiye tahsilini teshile¹⁸⁰ çalışıp *İstiftah* (Sarf), *İstikmal* (Nahiv), *Kavanin-i Nahviye*, *Durus-i Şifahiye* nam güzel eserleri meydana getirmiştir. Rusça, Türkçe gördüğü mantıkların, eski medrese mantığından daha ileride olduğunu anlayıp *Mantıku'l-Efkâr* nam mantık-ı cedid¹⁸¹ risalesini yazıp neşretmiştir.

Hazırda, Kazan'da *Yılduz* namında bir gazete tesis ederek¹⁸² muharrirlik etmektedir.

Çalışkır¹⁸³, âlim ve ziyalı¹⁸⁴ bir molladır. Lisan-aşına ve ehl-i umur¹⁸⁵ bir kişi olduğundan, muharrirliğinden faydalar ümit olunuyor. Gazetesinin şivesi "mahallî" ise de biraz intişar ettikten¹⁸⁶ sonra tedricen¹⁸⁷ lisan-ı edebiye¹⁸⁸ derslerine hizmet edeceğini ümit ederiz.

Akgül Destesi Yaki Edebiyat-ı Cedide Hademeleri¹⁸⁹

Abdüsselam Efendi Ahundzade¹⁹⁰

Abdüsselam Efendi Ahundzade, Kafkasya ulemasının muteberinden olup bugünde Şia kardaşlarımızın reis-i ruhanîsi "Şeyhülislam"dır ki müftüler makamında bulunup, ehl-i Şia, idare-i ruhaniyesinin reisidir¹⁹¹.

¹⁷¹ Yardımcısı

¹⁷² İslam dininin temel inançları hakkında

¹⁷³ Eğitimi kolaylaştırmak ve iyileştirmek

¹⁷⁴ Tartışmalara katılmıştır

¹⁷⁵ Bilimleri

¹⁷⁶ Dillerinden alıp anlayışını ve bilgisini çok genişletmiştir.

¹⁷⁷ Millî eğitim ve işler

¹⁷⁸ Sonucu

¹⁷⁹ İlkokullara

¹⁸⁰ Kolaylaştırmaya

¹⁸¹ Yeni mantık

¹⁸² Kurarak

¹⁸³ Çalışkan

¹⁸⁴ Aydın

¹⁸⁵ Dil bilir ve iş bilir

¹⁸⁶ Yayıldıktan, tanındıktan

¹⁸⁷ Yavaş yavaş

¹⁸⁸ Edebî dil (Ortak Türkçe)

¹⁸⁹ *Altıncı tefrika*: 10 Aprel 1906 / 29 Safer 1324 [24 Nisan 1906], Sayı: 36.

¹⁹⁰ Abdüsselam Ahundzade (1843-1907): M. F. Ahundov, N. E. Gayıbov, F. Köçerli, S. M. Ganizade gibi aydınlarla da yakın ilişkileri vardı. Din, dil, tarih, ahlak konularında yirmiyeye yakın basılmış kitabı vardır.

¹⁹¹ Şiilerin dinî işlerine bakan idarenin başkanıdır. (Ruslar Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra oradaki Müslümanları, Şii

Âlim bir zatın oğlu olarak 1843 sene-i miladiyesinde Bakû vilayetine mensup Salyan beldesinde dünyaya gelmiştir. Tahsil-i uluma atasından¹⁹² başlayıp, Türkî ve Farsî lisanları okuduğu ve yaşı on ikiye geldiği vakit, pederi vefat ederek iki oğlan ve iki kız karındaşları ile beraber validesi elinde yetim kalmıştır. Merhum pederinden mal ve dünyalık kalmadığından dünya meşakkatlerini pek erteden¹⁹³ görmeye mecbur bulunmuştur.

Validesinin himmet ve gayreti ile tahsilden ayrılmayıp kadrülhal¹⁹⁴ devam etmiştir. Pederinden kalmış kitapları validesi sattırmadığından, genç Abdüsselam bunlardan çok istifade etmiştir.

Ulum-ı Arabiyeyi Salyan'da köhne, eski usul ile on sene kadar ve iki-üç sene daha başka mahalde tahsil ederek oldukça sahib-i ilm olmuştur. Müddet-i tahsili on sekiz senelere sürüp, şu müddette herkesin öğrendiğini ve belki biraz ziyadesini zapt etmiştir.

İkmal-i tahsil ba'dında¹⁹⁵ vatanı olan Salyan şehrinde huddamlık etmiş idi¹⁹⁶. Sonra şehir-i Tiflis'te İdare-i Ruhaniye beraberinde bulunan medreseye el sine-i şarkîye muallimi nasp olunup¹⁹⁷ Tiflis'e gelmiş idi. Bir hayli müddet Tiflis mektebinde ders verdikten sonra Gori beldesinde kâin Uçitelskiy Şkola¹⁹⁸ yani Darümuallimîn mektebine ilm-i din ve lisan-ı Türkî muallimi olup 1894 senesine kadar mezkûr cihette¹⁹⁹ bulunmuştur. Tiflis'te ve Gori'de muallimlik ettiği esnada Rus muallimleri ve Rus mekteplerinin intizam ve idaresiyle aşına olup, bizim eski usul mektep ve medreselerin her cihet noksan ve intizamsızlığına kemalen kani olmak ile beraber kudret-i ilmiyesini ve efkâr-ı maarif-perveranesini²⁰⁰ ziyalı Müslümanlara ve Rus cemaatine tanıttırmiştir.

Tiflis ve Gori şehirlerinde bulduğunda Rusça'ya vakıf olup bizim medreselerde adı, nişanı olmayan birçok malumat ve efkâr-ı müfideye malik olmuştur²⁰¹. Umur-ı mülk ve millet²⁰² ve siyasyat-ı zaman bablarında kesb ettiği malumat²⁰³, ulemadan pek az

Resim:11 Abdüsselam Ahundzade

ve Sünnî olmak üzere iki ayrı din idaresine ayırıp Rus yönetimine tâbi kıldılar. Sünnilerin din işlerine bakan "Müftî", Şii lerinkine bakan da "Şeyhülislâm" olarak adlandırıldı.)

¹⁹² Dinî bilimleri öğrenmeye babasından

¹⁹³ Erkenden

¹⁹⁴ Elinden geldiğince

¹⁹⁵ Öğrenimini tamamladığında, tamamladıktan sonra.

¹⁹⁶ Dinî işlerde hizmet etmişti.

¹⁹⁷ Doğu dilleri (Türkçe, Arapça, Farsça) öğretmeni olarak atanıp

¹⁹⁸ Gori'deki "Öğretmen Okulu"na. Bu okulda Rus olmayan halkların çocuklarına kendi dillerinde de dersler verilir, mezun olduklarında resmî Rus mekteplerinde başta Rusça olmak üzere Türkçe, Ermenice, Gürcüce vs. gibi dil dersleri ve belli ölçüde dinî bilgiler okutulardı.

¹⁹⁹ Bu görevde

²⁰⁰ Bilimsel yetkinliğini, bilim ve kültüre olan ilgisini, düşüncelerini

²⁰¹ Geniş bilgi ve yararlı düşünceler edinmiştir.

²⁰² Millet ve memleket işleri

²⁰³ Zamanın siyasi işleri konularında edindiği geniş bilgi

adamda bulunur. Bu sayede, hamiyeti iktizasınca²⁰⁴ Gori Darülmua'llimîn mektebinde, muallim olacak civanları²⁰⁵, gayet güzel terbiye ederek güzel fikirlendirip çıkarmıştır. Bu mahalde muinleri²⁰⁶ bulunan merhum Şirvanlı Abdülkadir Efendi²⁰⁷ ile Seferali Bey Velibeyof²⁰⁸ u²⁰⁸ rahmet ile yâd etmek lazımdır.

Bu üç kişi Gori'de çalıştıkları esnada muharrir-i *Tercüman*²⁰⁹, Kafkasya seyahatine çıkıp, üç gün Gori'de misafir kalıp şu “nadir üç muallimin” cemiyet-i hamiyet-mendânelerinden istifade etmiştir²¹⁰.

1894 senesi Abdüsselam Efendi Şia Ruhaniyesi'ne reis, yani Şeyhülislam nasb olunup²¹¹ dersten el çekmiştir. İdare-i Ruhaniye başına geldiği ile kadrülhal mektep, cami ve vakıf işlerini güzel yola ve intizama koymaya himmet etmiştir.

Hüsn-i hizmetlerine mükâfât olarak üçüncü dereceden Stanislav ve Anna ve bade²¹² ikinci derece Anna nişanları ile taltif buyurulmuştur. İran devletinden dördüncü ve bade üçüncü derece Şir ve Hurşid nişanları ihsan edilmiştir. 1896 senesi Moskova'da taç-giyim resm-i saltanatında bulunup²¹³ Moskova'da bulunan cümle ulema-yı İslamın ve ümeranın²¹⁴ dikkat ve hürmetini celp etmiştir. 1905 sene Ermeni ve Müslüman adavetini teskin etmek üzere aylarca vilayetleri dolaşıp vaaz ve nasihatleri ile büyük hizmet etmiştir. Ders ve memuriyet meşguliyetinden fırsat buldukça, hizmet-i kalemiyeye²¹⁵ çalışmıştır. Yazıp neşrettirdiği eserlerinden bize malum olanları bunlardır: Türkî dilinde *Umdetü'l-Ahkâm*, *Cehalet Derdinin Dermanı*, *Zübdetü'l-Ahkâm*, *Miftah-ı Lisan-ı Farsî*, *Tarih-i Mukaddes* ve Farsîyü'l-ibare²¹⁶ *Mütalâa-i Kitab-ı İkaz*, *Müdafa ber-Mukabele-i Hasım*.

Cenab-ı Hak, ulema arasında emsalini ziyade eylesin.

²⁰⁴ Vatan ve millet sevgisinin bir gereği olarak

²⁰⁵ Gençleri

²⁰⁶ Yardımcıları

²⁰⁷ Abdülkadir Mahmuddefendizade (1843-1900): Gökçay'ın Melikkent köyünde, şimdi “Gaziyeveler” adını taşıyan nesle mensuptur. Aile içinde dinî tahsil aldıktan sonra Şamahı'da imamlık etmiştir. 1874'te Tiflis-Kutais Vilayeti Sünni Ruhanî Meclisi üyeliğine ve 1875'te de aynı meclisin reisliğine getirilmiştir. 1885 yılı başından itibaren “Zaqaqaziya [Güney Kafkasya] Müallimler Seminariyası” [Gori Öğretmen Okulu]'nın “Türk şubesi”ne Şeriat dersleri hocası olarak tayin edilmiş. *Şeriat Kitaplarından Çıkarışlar* adlı bir ders kitabı yazmıştır (1889). 1894'ten sonra bu öğretmen okulunun 1-3. sınıflarında Türk dili dersleri okutmasına izin verilmiştir. Görevlerini güzel bir şekilde yerine getirdiği için yönetim tarafından bazı nişanlarla ödüllendirilmiştir. (Bu hususta bize bilgi veren Sayın Edalet Tahirzade'ye teşekkür ederiz.)

²⁰⁸ Seferali Bey Velibeyof (1861-1902): Azerbaycan Türkleri arasında Gürcistan'daki Gori Öğretmen Okulu'ndan ilk mezun olup öğretmenlik yapan ve *Veten Dili* (1888, O. Çernyayevski ile birlikte), *Usul-i Cedid* (1886), *Lisan-ı Farsî* (1886) gibi ilk ders kitaplarını yazan aydınlardan biridir. *Hazine-i Ahbar* (1891) adlı iki ciltlik sözlük ve ansiklopedik mahiyette bir müracaat eseri de vardır. İsmail Bey, 1893 Türkistan seyahatine giderken Bakü'de onunla da görüşmüştür.

²⁰⁹ Tercüman yazarı (İsmail Gaspiralı).

²¹⁰ Yurt ve millet sevgisiyle dolu topluluklarından yararlanmıştı.

²¹¹ Atanıp (Azerbaycan kaynaklarında 1895'te bu göreve atandığı bildiriliyor. Aradaki bir yıllık fark, hicri tarihte ayın belli olmamasından kaynaklanabilir.)

²¹² Sonra

²¹³ Taç giyme saltanat merasiminde katılıp

²¹⁴ Bütün devlet görevlilerinin ve İslam âlimlerinin

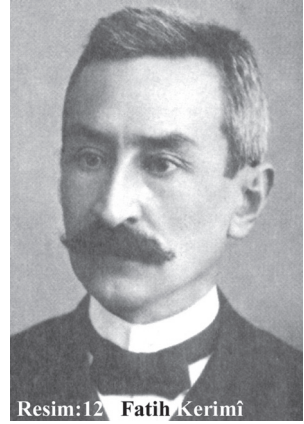
²¹⁵ Kalemiyle hizmet etmeye; yazı yazmaya

²¹⁶ Fars dili ile, Farsça

[Fatih Kerimî]²¹⁷

En ileri gelen genç muharrirlerimizin biri Muhammet Fatih Efendi Kerimof'tur. 1870 senesi Samara vilayeti Bögölme uyezdi²¹⁸ Minlibay karyesinde²¹⁹ dünyaya gelmiştir. Atası Gılman Efendi, mezkûr karyede imam ve muallim bulunuyor idi. Ahali fakir olduğundan Gılman Efendi, ziraat ve ticaret ile rızkını kesbe²²⁰ mecbur idi. Muhammet Fatih Efendi, karye mektebinde tahsil-i ilme başlayıp, eski usul mekteplerin zahmetlerini ağlaya ağlaya görmüş ve öğrenmiş idi. On yaşına geldiği vakit Çıstapol Medresesi'ne gönderilip on bir sene ulum-ı Arabiye ve diniye tahsil etmiştir. Cümle medreselerimizde okulumakta olan Arapça sarf ve nahiv,²²¹ fıkıh, ahlâk, mantık, ilm-i kelim, ilm-i usul ve bir miktar hadis ve tefsir tahsil ettikten sonra 1901'de Ufa'da İdare-i Ruhaniye huzurunda müderrislik imtihanı verip şehadetname almıştır. Yaz vakitleri karyede bulunduğu halde²²² pederinin arzusu ve teşviki ile Rusça okurdu ve bade²²³ imtihan tutup²²⁴ Rusça okup yazmaya ve tekellüme²²⁵ muktedir olduğuna şehadetname aldı.

21 yaşında Muhammet Fatih Efendi müderrisliğe, hem Rusça bildiğine resmen şehadetnamelere malik oldu. Bundan on beş-yirmi sene mukaddem²²⁶ hem müderris hem Rusça bilir bir kişi, ekser-i nas indinde²²⁷ allame-i zaman, Eflatun-mekân²²⁸ hesap olunuyor idi. Bir mahalleyi, bir cemaati idaresine, terbiyesine alıp ve yerleşip yan gelmeye ve çalıştırıp yemeye muktedir bir hâle gelmiş idi; lakin, merhum pederi Molla Gılman Efendi ve Muhammet Fatih Efendi'nin özü, böyle nazar edenlerden değil idiler. Merhum pederi, gözü, fehmi açık²²⁹; insaf ve vicdanı lekesiz bir kişi olduğundan oğlunu hemen bir yuvaya yerleştirmek fikrinden ziyade, millete hadim-i nâfi etmek fikirlerinde idi²³⁰. Muhammet Fatih Efendi'nin herkes kadar tahsil ettiği sarf, nahiv, usul ve fıkıh ve bir azacık Rusça kemalat-ı lazıme²³¹ olmayıp, ulumun ancak cüz'iyatı olduğunu bilir idi. *Tercüman*'ın iptida-yı zuhurundan²³² beri okuyan ve idaresi ile

Resim: 12 Fatih Kerimî

²¹⁷ *Yedinci tefrika*: 17 Mayıs 1906 / 7 R. Ahir 1324 [31 Mayıs 1906], Sayı: 52. Fatih Kerimi (Bak. 21. dipnot). Başlık tarafımızdan konulmuştur.

²¹⁸ Kazası

²¹⁹ Köyünde

²²⁰ Kazanmaya

²²¹ Arapça gramerin şekil ve cümle bilgileri kısmı

²²² Sırada

²²³ Sonra

²²⁴ Sınava girip

²²⁵ Konuşmaya

²²⁶ Önce

²²⁷ Halkın çoğunluğunun gözünde

²²⁸ Eflatun'un yerini tutan (adam).

²²⁹ Anlayışlı

²³⁰ Millet için yararlı hizmetleri olacak biri hâline getirmeyi düşünüyordu.

²³¹ Gerekli bilgi ve kültür

²³² İlk çıkışından

muhaberede²³³ bulunanlardan olduğu hâlde tahsil-i ulum ve fûnun hakkında malumat-ı mahsusası ve matlab-ı âlisi²³⁴ var idi. Buna binaen senede üç-beş yüz rubleler sarf ederek oğlunu daha ve daha okutmaya hazır bulunuyor idi.

1892 senesi Muhammet Fatih Efendi İstanbul'a gönderildi. Dört sene tahsilinde, evvelce öğrenmiş²³⁵ Arabî ve Farsîni²³⁶ tekmile çalışmak ile beraber, Türkçe, Fransızca, Rumca öğrendi. Tarih, coğrafya, hendese, cebir, hikmet, kimya, hey'et²³⁷, tabakatü'l-arz²³⁸ ve bazı sair fenleri tahsil eyledi.

1895 ve 1896'ıncı seneleri Kırım'da Yalta şehrinde muallimlik ettikten sonra Orenburg'a gidip 1898'de altın madencisi Muhammet Şakir Efendi Remiyef²³⁹ ile Avrupa seyahatine gidip Germanyaya, Belgiya, Fransa, İtalya, Avusturya-Vengriya²⁴⁰, Sırbıya ve Bulgarya memleketlerini üç ay kadar temaşa etti. 1899'da altı ay Moskova'da ikamet edip usul-i defterî yani buğaltıya²⁴¹ fennini ve biraz da Nemse dilini tahsil etmiştir. 1900 ve 1901 seneleri Orenburg'ta mektep muallimlerine, malumat-ı cedide dersleri verdi ve basmahane tesis ederek ilim ve edebiyat hizmetine mübaşeret etti²⁴². İlme, edebiyata, seyahate dair otuz kadar eseri neşrolundu. Bunlar arasında *Avrupa Seyahatnamesi* ile *Kırım'a Seyahat* büyükçe kitaplardır. İşbu sene tesis edilmiş *Vakit* gazetesinin başmuharrirliğine girmiştir.

Genç muharrirlerimiz arasında Muhammet Fatih Efendi, müstakil bir mevkidedir²⁴³. Ahval-i milliete aşınadır. Zamanımızın meslek-i siyasiye ve içtimaiyelerinden²⁴⁴ haberdar[dır]. Buna göre ümitvarız²⁴⁵ ki mümkün ile nâ-mümkünü; bugün gerek ile bade gerek olacakları, fark ve temyiz etmeye muktedirdir²⁴⁶.

Muhammet Zahir Bigiyef²⁴⁷

Ana dilimizde en iptida²⁴⁸ yeni tarzda hikâye-i maişie²⁴⁹ yani roman yazmış Penza'nın Çembar uyezdi civanlarından Musa Efendi Akcigitof²⁵⁰ olmuş idi.

²³³ Haberleşmede

²³⁴ Özel bilgileri ve yüce istekleri

²³⁵ Öğrendiği

²³⁶ Arap ve Fars dilini

²³⁷ Astronomi

²³⁸ Jeoloji

²³⁹ Muhammed Şakir Remiyef (1857-1912): Babası tacir idi. Medrese eğitiminden sonra özel Rusça dersler aldı. Babasından kalan Ural dağlarındaki altın madenlerini işletti. Hayır hasanat işleriyle ve Rusya Müslümanlarının eğitim kültür işlerine yaptığı yardımlarla bilinmektedir. Türkiye'de öğrenim gören kardeşi Zakir Remiyev (1859-1921) "Derdmend" imzasıyla yazdığı şiirlerle tanınmıştır.

²⁴⁰ Avusturya-Macaristan

²⁴¹ Metinde (Rusça: бухгалтерия): Muhasebe.

²⁴² İlk adımı attı.

²⁴³ Bağımsızdır

²⁴⁴ Sosyal ve siyasal ideolojilerinden

²⁴⁵ Ümit ediyoruz

²⁴⁶ Fark eder ve ayırabilir

²⁴⁷ *Sekizinci tefrika*: 26 Mayıs 1906 / 16 Rebiyü'l-Ahir 1324 [9 Haziran 1906], Sayı: 56.

²⁴⁸ İlk önce

²⁴⁹ Yaşamı ele alan (realist) hikâye.

²⁵⁰ Musa Akyiğit (1861-1923): Rus gimnazyumunda okuduktan sonra Moskova Üniversitesine girmek istedi ise de bu gerçekleşmeyince Kırım'a gidip bir yıl kadar Gaspıralı'nın yanını çalıştı. Sonra İstanbul'a gelip Mekteb-i Harbiye'de Rusça hocalığı yaptı. İktisadi konularla ilgilendi ve gazete çıkardı. Anadolu'da çeşitli görevlerde bulundu. İstanbul'da vefat etti.

Hüsameddin Molla namında telif²⁵¹ ve Kazan'da neşrettiği eseri ile romancılık başladığı hâlde merhum Muhammet Zahir Efendi Bigiyef, hikâye-nüvisliği²⁵² daha ileriye sürdü.

Muhammet Zahir Efendi 1865²⁵³ senesi doğmuş idi. Medrese-i Arabiye tahsilini ikmalden sonra Rus lisanına ve bir miktar Fransız lisanına aşına olarak tevsi-i malumat etmiş idi²⁵⁴. Rusça yazılmış veya Frenk dillerinden Rusça'ya tercüme edilmiş fenni²⁵⁵ ve edebî kitapları mütalaa ederek başını tenvir etmiş²⁵⁶ ve fikrini açmış idi. Etrafa ve ahvale ibret nazarıyla bakmaya ve sade adamların görmediği, seçmediği şeyleri görmeye istidat ve kuvvet kesp etmiş idi. Ahali-i İslâmın bu zamanda sair milletlere nispeten çok dalda, geride kaldıklarını anladığı hâlde gaflet ve noksanları, faş ve ilân ile milletin gözünü açmaya kıyam etmiş idi²⁵⁷. Bunun için kaleme yapışıp, edebiyatın roman kısmına itibar edip, yazdıkları hikâyeler ile gerek olan şeyleri ve yaramaz hâlleri tasvir etmeye başlamış idi.

Resim.13 / Muhammet Zahir Bigiyef

İptida yazdığı roman *Ulûf Yaki Güzel [Kız] Hatice* namında olarak 1886'da²⁵⁸ Kazan'da neşredildi. Bu hikâye üç merteye tab'olunup²⁵⁹ satılıp bitti. İkinci romanı *Günâh-ı Kebair* namında olup 1890'da neşrolundu. *Katile Hatun*,²⁶⁰ *Mürted* namlı hikâyeleri neşrolunmayıp kalmıştır.

1893'te Muhammet Zahir Efendi, Orta Asya ve Maveraünnehr cihetlerine seyahat ederek, gördüklerini yazmış ise de bu eseri dünyaya çıkmadı.²⁶¹

Rostof Don şehrinde imamlık ediyor idi. Müptelâ olduğu bir nâ-hoşluktan şifayab olamayıp²⁶², ömrünün ahiri, iptidalarına muvafık gelmeyip²⁶³ bundan çend seneler mukaddem²⁶⁴ vefat etti. İstidatlı, fikirli idi. Kaleminden bir hayli hizmet, memul ediliyor idi²⁶⁵.

²⁵¹ Adıyla yazdığı

²⁵² Hikâye yazarlığını

²⁵³ Muhammed Zahir Bigi (1870-1902): İsmail Bey'in verdiği doğum tarihi doğru değildir.

²⁵⁴ Bilgisini genişletmişti

²⁵⁵ Bilimsel

²⁵⁶ Kendisini aydınlatmış

²⁵⁷ Girişmiş idi.

²⁵⁸ Sovyet Tatar neşriyatında bu romanın 1887'de basıldığı bildirilmektedir

²⁵⁹ Üç kere basılıp

²⁶⁰ Bu eserin adı Tatar kaynaklarında sadece "Katile" olarak geçmektedir.

²⁶¹ *Maveraünnehr'de Seyahat* adlı taşıyan bu eser, daha sonra kardeşi Musa Carullah tarafından 1908'de Kazan'da bastırıldı. Bu seyahatname Türkiye'de de yayımlandı: Muhammed Zâhir Bigi (2005), *Maveraünnehr'de Seyahat*, (Hazırlayan: Ahmet Kanlıdere), İstanbul, Kitapevi, 4+124 s. Bu kitapta yazar ve eserleri hakkında bilgi de bulunmaktadır.

²⁶² Bağlı olduğu hastalıktan kurtulamayıp

²⁶³ Ömrünün sonu, başına uygun olmayıp. (Bu ifade ile kapalı bir şekilde ömrünün sonundaki düzensiz hayatına ve karısı tarafından öldürüldüğüne işaret edilmiş olabilir.)

²⁶⁴ Bundan birkaç sene önce (1902).

²⁶⁵ Bekleniyordu, umuluyordu

Molla Sabircan Efendi

Sabircan Efendi 1866'da Kazan'ın Mamadış uyezdiinde dünyaya gelip, dokuz yaşlarında medreseye girip, 12 sene tahsilden sonra muavin-i müderris²⁶⁶ olmuştur. Ulum-ı diniyede hayli meydan malumata malik olduğu²⁶⁷ hâlde edebiyat ve maarife kesb-i vukuf ederek²⁶⁸, eski usul sıbyan tahsilinin²⁶⁹ ağırlığını bizzat görüp bildiğinden, bunun ıslâhına ve tekmine fikir ve kalem sarf etmiştir.

Mekteb-i sıbyana mahsus ilmihâli, üç kısım hesap risalesi, tecvid²⁷⁰ risalesi neşretmiştir.

Fikri açık, terakki ve medeniyet sever, umur-ı millîyeye heves²⁷¹ bir molladır.

[Abdürreşid Efendi İbrahimof]²⁷²

Kalemi ile malum olmuş²⁷³ mollalarımızdan Abdürreşid Efendi İbrahimof, birinci devr-i edebîmizde meydana gelmiştir²⁷⁴.

1857 sene-i miladisinde Sibiryâ'da Tara şehrinde doğup tahsil-i iptidaiyesini civardaki Rus karyesinde ettikten sonra pek çok meşakkatler ile yaz günleri cem edebildiği akça ile kış vakti Tabol ve Kazan vilayetlerinde medresede tahsil-i ulum ederek bade birkaç seneler Orta Asya Kırgız-Kazakları arasında dolaşıp bunlara seyyar mollalık etmiştir. Öz dirayeti ve göz açıklığı ile dünya meşakkatlerine galebe ederek Kırgızlıktan²⁷⁵ Hicaz'a yol tutup 1880 senesi Medine-i Münevvere'ye varıp dört sene yine tahsilde bulunmuş[tur].

Resim: 14 Molla Sabircan Efendi

1884'te²⁷⁶ Tara tüccar-ı muteberanından Nasreddin Aytigin himayesiyle Tara'ya imam saylanıp²⁷⁷ Medine'den kaytmış²⁷⁸ ve imamet ile beraber müderrisliğe başlamıştır.

Tahsili ve bâ-husus seyahatleri, gözü ve fehmi²⁷⁹ ziyade açılmasına sebep olup Rusya'da maarif ve bilgi kadrini en iptida anlamış âlimlerin biridir. Ahalimizin eski

²⁶⁶ Müderris (profesör) yardımcısı

²⁶⁷ Epeyce geniş bilgiye sahip olduğu

²⁶⁸ İyi hakim olarak

²⁶⁹ Eski tarz (Usul-i Kadim) ilkokul öğreniminin

²⁷⁰ Tecvid: *Kuran-ı Kerim*'in doğru okunmasını öğreten, Arap harf ve seslerini tanımlayan eser.

²⁷¹ Ulusal işlere ilgi duyan

²⁷² *Dokuzuncu tefrika*: 2 Ağustos 1906 / 24 C. Ahir 1324 [15 Ağustos 1906], Sayı: 85. Başlık tarafımızdan konulmuştur. Abdürreşid İbrahim için bak.: 19. dipnot.

²⁷³ Yazarlığı ile bilinen, tanınan

²⁷⁴ Modern edebiyatımızın ilk döneminde ortaya çıkmıştır.

²⁷⁵ Kırgız: Yazının yazıldığı dönemlerde Kazak Türkleri böyle adlandırılıyordu. "Kazaklık" ile de genel olarak bugünkü Kazakistan veya göçebe yaşama biçimi kastediliyor olmalı.

²⁷⁶ Metinde "1874" yazılmıştı; yanlış dizgi olduğu düşünülerek düzeltilti.

²⁷⁷ Seçilip

²⁷⁸ Dönmüş

²⁷⁹ Anlayış kabiliyeti

Resim: 15 Abdürreşid İbrahimof

mizanına²⁸⁰ göre allame²⁸¹ zannolunan kişilerimizin, ilim ve maarifte çok geride kaldıklarını görenlerdendir. Buna göre tahsil ve maarif umuruna teşvikten geri turmayıp 1885 senesi Tara'dan üç-beş şagird cem edip²⁸² tahsil için İstanbul'a götürmüş idi. Bu gidişinde Bahçesaray'a uğrayıp, gazetemizin muharriri ile görüşüp meclisinden bir hayli istifade etmiş idi.

1892 senesi Abdürreşid Efendi, Orenburg İdare-i Ruhaniyesi'ne²⁸³ kadı tayin edilip Müftü Sultanof, Hicaz'a gittikte müftü işi görmüş idi.

İdare-i Ruhaniye işleri ve hâlleri, mizacına muvafık gelmediğinden²⁸⁴ kadılığı terk ederek İstanbul'a hicret etmiş idi. 1896'da haremî vefat edip, kızı ve oğlunu Tara'ya getirdikten sonra özü

tekrar Hicaz ve Hint seyahatine yollanmış idi. Bu seyahati hakkında doğru malumat kesp edemedik.

Çoban Yıldızı nam risalesi İstanbul'da ve *El-Kutbü's-Şimalî* nam Arabiyyü'l-ibare²⁸⁵ risalesi Mısır'da tabedilmiştir. 1899 senesi Rusya'ya kaytıp Peterburg'da *Mir'at* namında yirmi numero risale neşretmiştir. Bu risaleler açık ve güzel Türkî şivesinde yazılmış idi. Bunların devamına sansürce müsaade edilmediğinden toktatılmış idi²⁸⁶. Son seneleri ticaret ile meşgul olarak Peterburg'ta ikamet ediyor idi. Bu sene *Ülfet* gazetesi neşrine müsaade alıp hazırda gazetecilik ile meşguldür. Akranına göre fehimli, basiretli bir molladır. Tabiatı kızgın²⁸⁷ olduğundan yazdıklarının bazı ibarelerinde acelelik eserleri görülüp lakin bunun ile beraber kalemi güzeldir.

Rızaeddin Kadı Fahreddinof²⁸⁸

Rızaeddin Efendi zamanımızın en ileri gelen bir âlimi ve muharriridir. 1858 senesi Samara vilayeti Kîçüçat karyesinde dünyaya gelip herkes gibi köhne-eski mekteplerde ve medreselerde birçok seneler tahsilden sonra pek az ilim ve malumat kesp ettiğini bilmiş olan mollalardandır ve bu bildiği sayesinde "bilmek" gayreti gelip mütalaa ile pek çok malumat kesp etmiş bir adamdır. Vakti ile bize yazmış²⁸⁹ bir mektubunda

²⁸⁰ Ölçülerine

²⁸¹ Büyük âlim

²⁸² Öğrenci toplayıp

²⁸³ Orenburg İrade-i Ruhaniyesi

²⁸⁴ Karakterine uygun olmadığından.

²⁸⁵ Arapça

²⁸⁶ Durdurulmuştu

²⁸⁷ Sabırsız, hızlı hareket etmeyi seven

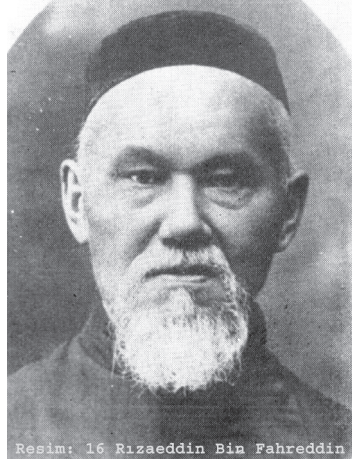
²⁸⁸ Rızaeddin bin Fahreddin (1854-1936): Rusya Türklerinin önde gelen din adamlarından, düşünür, yazar, gazeteci. Birden çok sahada eserler vermiş kültür adamı. Bk. İsmail Türkoğlu (2000), *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul, Ötügen Yayınları.

²⁸⁹ Yazdığı

“Medresede gya tahsilde yattığım vakitler hastahanedede ya ki denizde yabani bir adada yatmak gibi bir hâl olup en aziz, en kıymetli vakitlerim böylece kaybolmuş idi” diyordu.

Medresede bulunduğu vakit iki hadise, tahrik-i fikir ve tevsi-i malumatına²⁹⁰ sebep olmuş. Biri her nasıl ise eline bir nüsha *Tercüman* gazetesi düşmesi ve diğeri Peterburg’a merhum²⁹¹ Şeyh Cemaleddin Efganî’nin geldiği. *Tercüman* okumak ile kesb-i malumat ederek mütalaa yoluna třp²⁹² fnun, edebiyat ve siyaset lezzetini almış olduğu gibi Şeyh’in ziyaretine Peterburg’a varıp felsefe-i İslamiyeden bir hayli ders ve hisse almıştır.

1889 senesi Bglme uyezdi İlbak [İlbek] karyesine imam nasp olunup kiċkine²⁹³ bir mektep tesis ile muallimliğe başlamıştır. İki yıl sonra Orenburg İdare-i Ruhaniyesi’ne kadı tayin edilmiştir. İşbu seneye kadar bu memuriyette kalıp İdare-i Ruhaniye’nin en işlik, en fil²⁹⁴ ve belki en âlim kadısı bulunmuştur. Bu sene kadılık mesnedini²⁹⁵ terk ederek bütün bütüne muharrirliğe verilme²⁹⁶ iċin Ufa’dan Orenburg’a hicret etmiştir.²⁹⁷

Resim: 16 Rızaeddin Bin Fahreddin

Kadılığı esnasında fırsat buldukċa mütalaa-i kütüb ve tahrir ile²⁹⁸ uğraşıp birċok güzel eserler meydana getirmiştir. Edebî, ilmî ve tarihî risaleleri ve hikâyeleri, malum ve muteberdir. Lisani, güzel ve aċık Trkċedir. Muhakemesi doğru, sözü ve fikri, mizanlıdır.

Matbu eserleri bunlardır: *Kitab’t-Tasrif*, *Kitab’l-İtibar*, *Said Hikâye*, *Mütalaa*, *Tanzimat*, *Terbiyeli Bala*, *Terbiyeli Ana*, *db-ı Talim*, *Şagird dbı*, *Terbiyeli Hatun*, *ċ Cz sr*²⁹⁹, *Aile*, *Nasihah* ve saire.

Bazı eserleri iki-ċ defa tab olunup³⁰⁰Volga-Ural taraflarında lisan-ı edebnin intişarına büyük hizmet etmiştir.

²⁹⁰ Düşüncesinin canlanmasına ve bilgisinin genişlemesine

²⁹¹ Metinde

²⁹² Okuyup araştırmaya başlayıp

²⁹³ Kċck

²⁹⁴ En ċok iş yapan, en ċalıřkan

²⁹⁵ Makamını

²⁹⁶ (Kendini) yazarlığa adamak

²⁹⁷ O dönemde Orenburg’da Şakir ve Zakir Remiyev kardeşler *Vakit* gazetesini ċıkmaya başlamış ve R. Fahreddin’i de gazetelerinde ċalıřmak iċin Orenburg’a davet etmişlerdir. Daveti kabul eden R. Fahreddin bu gazetede yazarlığa başlamıştır. 1908-1918 yıllarında da başyazar olarak *Őura* dergisini yönetmiştir.

²⁹⁸ Kitapları okuyup inceleme ve yazı yazmayla.

²⁹⁹ “Asar” serisinin 3 ve 4. ciltleri elyazması hlindedir, basılamamıştır.

³⁰⁰ Basılıp

[Ahund Yusuf Talibzade]³⁰¹

Kafkasya Türkleri arasında himmet-i kalemiyesi³⁰² güzel, mevki kazanmış muharrirlerin biri de Ahund Yusuf Talibzade'dir. Bu adam Tiflis şehrinde 1877'nci sene-i miladiyede tevellüt etmiş³⁰³; yedi sinninde tahsile şuru edip³⁰⁴ 14 senede 6 sınıflı Rus-Müslümanî Mekteb'i³⁰⁵ Tiflis'te ikmal etmiştir. Mezkur mektepte tahsil ettiği Rus lisanında coğrafya ve tarih ve hesap ve hendese ilimlerinden; Türk, Fars ve Arap lisanının mukaddematından³⁰⁶ başka Arap lisanının mukaddematını merhum pederi uzv-i İdare-i Ruhaniye-i Müslimîn-i Zakafkaz³⁰⁷ Ahund Mustafa, huzurunda dahi de ikmal etmiştir. 14 sene de ulum-i şer'iyeye tahsili için İran'da Meşhed-i Mukaddes'e azimet etmiş³⁰⁸; orada 9 sene arzında³⁰⁹ Arap lisanında mantık, mean[i] ve beyan,³¹⁰ hey'et³¹¹, ilm-i kelâm³¹², ilm-i usul ve fıkıh³¹³ ve ilm-i tefsir, tahsiline meşgul olmuş. 23 senede vatan-ı me'lufu³¹⁴ olan Tiflis şehrine müracaat etmiştir³¹⁵. Zakafkaz Müslümanlarının İdare-i Ruhaniyesi'nde ahundluk³¹⁶ lakabına imtihan verip a'la derecede icazetname almış. Hemen³¹⁷ senede Tiflis cemaati Ahund Yusuf'u Şah Abbas Mescidi'nin vaizlik ve Mevkufat Dairesi'ni³¹⁸ idare etmek için müttehidü'l-kav³¹⁹ ikinci ruhanî intihap etmişler ve tasdik olmaktan ötürü mekân-ı gubernatoriyete

Resim:17 Ahund Yusuf Talibzade

³⁰¹ *Onuncu tefrika*: 1 İyun 1907 / 2 C. Evvel 1325 [13 Haziran 1907], Sayı: 43. Başlık tarafımızdan verilmiştir. Bu tefrikanın dipnotu: "Geçen sene gazetemizde işbu serlevha ile maarif ve edebiyat-ı milliyyeye hizmet eden zevat-ı kiramin muhtasar tercümelere ile resimleri dere ediliyor idi. Bu tercümelere yavaş yavaş devam edilecektir ve ahirisi risale suretinde dahi çıkacaktır." (İ. Gaspralı'nın notu). Bu açıklamaya rağmen yazı serisi devam etmemiştir. Ahund Yusuf Talibzade (1877-1923): İslam ve Türk birliği ideallerine gönülden bağlı olarak Türkiye'ye gelip İttihatçılara katılmış, Enver Paşa'dan ayrılmayarak Türkistan'da onunla birlikte şehit olmuştur. Bk: Zeki Velidi Togan (1969), *Hatıralar*, İstanbul, s. 16, 407-410, 417-419, 423-428.

³⁰² Yazarlık emeği

³⁰³ Doğmuş

³⁰⁴ Yedi yaşında öğrenime başlayarak

³⁰⁵ Rus-Müslüman Mektebi: O dönemde Kafkasya'da Rusların açmış olduğu resmî okullara verilen isim. Buralarda esasen Rusça okutulmakla birlikte Müslüman çocuklara kendi ana dilleri ve dinî bilgileri de belirli ölçüde öğretiliyordu.

³⁰⁶ İlk başlangıç bilgilerinden

³⁰⁷ Güney Kafkasya Müslümanları Dinî İşler Dairesi'nin üyesi. "Zakafkaz" kelimesi Rusçada sözlük anlamıyla "Kafkasya ötesi" demektir. Türkçede Güney Kafkasya demek daha uygundur.

³⁰⁸ Gitmiş

³⁰⁹ Dokuz sene boyunca

³¹⁰ *Maani*: Eskiden dilin cümle kuruluşu, sözlük bilgileri gibi konularını ve sözün amaca uygun kullanılmasını konu edinen bilim dalı. *Beyan*: Eskiden Belagat denilen bilim dalının sözün çeşitli kullanımlarını konu edilen bir kısmı.

³¹¹ Astronomi

³¹² Felsefe

³¹³ İslam hukuku ve metodu

³¹⁴ Doğum yeri, vatani

³¹⁵ Geri dönmüştür.

³¹⁶ Ahund: Kafkasya ve Azerbaycan'da, Şitlerin din adamları için kullanılır.

³¹⁷ Aynı

³¹⁸ Vakıflar İdaresini

³¹⁹ Söz birliğiyle

pişnihad etmişler³²⁰. Ahund Yusuf ise hâliyet-i ruhaniyet rekabeti³²¹, mesleğine muvafakat etmediğinden³²², mezkûr hizmetten i'raz edip³²³ bazı Bakû eşraflarının salah-dîdiyle³²⁴ 1905'üncü senede Bakû'da Rus-Müslümanî mektebine ahkâm-ı şer'îye muallimi³²⁵ tayin olunmuştur. Beş sene mezkûr mekteplerde tedris ettikten sonra Bakû'da Reyalniy İdadî Mektebi'ne³²⁶ ahkâm-ı şer'îye ve elsine-i Şarkiye³²⁷ muallimi tayin olunmuştur ve Bakû'da sakin olduktan sonra ruhanîlik libasını dahi hall'edip³²⁸ sade libas üzre dolanmaktadır.

Türk lisanında bazı eserler yazmıştır. O cümleden: 1- Türk lisanının sarf ve nahvine dair *Teshilü'l-Kavaid*; 2- *Tertib-i Beyt-i Nisvan*; 3- *Hediye-i Nisvan*; 4- *İptidâî Mektebler İçün Talimü'ş-Şer'ia*; 5- *Muallim-i Şer'ia* (1 ve 2 cilt; idadî mektepler için); 6- *İslam Memleketlerinin Haritası*; 7- *İslam ve Mezahip*; 8- *Hakikat-i İslam*.

Seyahate artık hevesi olduğundan, cay fasıllarında³²⁹ seyahate meşgul oluyor. O cümleden; Rusya'nın büyük şehirlerini ve Kırım vilayetinin bazı yerlerini ve Osmanîye memleketinde İstanbul, Trabzon, Samsun, Giresun ve bazı başka yerlerinde mektepleri ziyaret etmiş ve imtihanlarında bulunup programları ile aşına olmuştur ve İslam mezheplerinin itihadi³³⁰ yolunda ciddi mesai gösteriyor ve *İslam ve Mezahip* nam risalesi dahi bu yolda hâdimdir³³¹. Ümitvarız ki fikirli ve hamiyetli³³² Yusuf Efendi'nin semerat-ı fikriye ve kalemiyesi³³³, bunlar ile kalmayıp ileride dahi güzel güzel eserler ile lisan ve edebiyatımızı tezyin edecektir.³³⁴

Kaynaklar

- Akpınar, Yavuz (2010), “Rusya Türklerinin Ortak Edebiyatından Söz Edilebilir mi?”, *Yeni Türk Edebiyatı (Dergisi)*, 1 Mart 2010, Sayı: 1, s. 11-33. Burada sözü edilen hususta daha geniş bilgi bulunmaktadır.
- Gaspıralı, İsmail (1901), “Mebadi-yi Temeddün-i İslamiyân-ı Rus”, *Tercüman*, 1901, No: 40 (İlave), 16 s.
- Gaspıralı, İsmail (2004), *Seçilmiş Eserleri; II. Cilt, Fikrî Eserleri*, (Hazırlayan: Yavuz Akpınar), İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- Gaspıralı, İsmail (2008), *Seçilmiş Eserleri; III. Cilt, Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*, (Hazırlayan: Yavuz Akpınar), İstanbul, Ötüken Yayınevi. Sözü edilen konuda daha geniş bilgi için bu eserin “Edebiyat Yazıları” kısmına bakınız.

³²⁰ Onaylaması için Kafkasya Umumi Valiliği'ne sunmuşlar.

³²¹ Din adamı olmadaki rekabeti

³²² Düşüncesine, dünya görüşüne uygun bulmadığından.

³²³ Sakınıp, yüz çevirip

³²⁴ Bakû ileri gelenlerinin uygun görmesiyle

³²⁵ Din dersleri öğretmeni

³²⁶ Uygulamalı Lise'ye

³²⁷ Doğu dilleri

³²⁸ Din adamı kıyafeti giymeden vazgeçip

³²⁹ Yazın

³³⁰ Birliği, birleşmesi

³³¹ Bu yolda hizmet etmemedir

³³² Düşünceli ve ulusal onur sahibi

³³³ Yazarlığının ve düşüncelerinin sonuçları, ürünleri

³³⁴ Süsleyecektir

Özkaya, Yılmaz (2009), "Tercüman Gazetesindeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İzahlı Bibliyografyası 1883-1917", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ocak-Ağustos 2009, Sayı: 16-17, s. 109-215. Bu makalede daha geniş bilgi bulunmaktadır.

Tatar Edebiyatı Tarihi (1985), (6 tomda), 2. c.: "XIX Yüz Tatar Edebiyatı", SSSR Fenner Akademiyası, Kazan Filialı G. İbrahimov İsimindeki Til, Edebiyat hem Tarih İnstitutu, Kazan 1985.